

De Nederlandse nationale identiteit

Een onderzoek naar de betekenis en primaire socialisatie van de Nederlandse nationale identiteit en de ervaren etnische dreiging.

Maksym Fesunenko

Universiteit Utrecht

Faculteit: Algemene Sociale Wetenschappen

Opleiding: Algemene Sociale Wetenschappen

Afstudeerrichting: Multiculturalisme in Vergelijkend Perspectief

Studentennummer: 3081311

Begeleider: Gerrit-Bartus Dielissen

Tweede beoordelaar: Marcel Coenders

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Probleemstelling

1.1 Probleemstelling.....	1
1.2 Doelstelling.....	2
1.3 Vraagstelling.....	3
1.4 Wetenschappelijke relevantie.....	4
1.5 Maatschappelijke relevantie.....	4
1.6 ASW- verantwoording.....	4

Hoofdstuk 2: Literatuurverkenning

Literatuurverkenning: Introductie.....	6
Leeswijzer.....	7
2.1 Identiteit en cultuur: Heterogeniteit.....	7
2.2 Nationale identiteit.....	8
2.3 Waarmee identificeren mensen zich?: Inhoud.....	11
2.4 Religieuze identiteit (ingebod in nationale identiteit).....	15
2.5 Gevolgen van migratie en toenemend cultureel pluralisme voor de ervaring van nationale identiteit en sociale identiteit in Nederland ‘an sich’.....	17
2.6 Sociale identiteitstheorie.....	18
2.7 Realistische conflict theorie.....	19
2.7.1 Vormen van nationalisme.....	21
2.7.2 Etnische hiërarchie.....	22
2.8 Opvoeding: rol van ouders op de overdracht van de nationale identiteit.....	22
2.9 Conclusie literatuurstudie.....	25

Hoofdstuk 3: Methodologische verantwoording

Onderzoeksmethoden leeswijzer.....	27
3.1 Type onderzoek.....	27
3.2 Respondenten.....	27
3.3 Dataverzameling methode.....	28
3.4 Type analyses.....	28
3.5 Betrouwbaarheid en validiteit.....	29
3.6 Sterke en zwakke punten onderzoek.....	30

Hoofdstuk 4: Resultaten

4.1 De Nederlandse nationale identiteit.....	32
4.2 Socialisatie nationale Nederlandse identiteit.....	35
4.3 Religieuze identiteit.....	36
4.4 Socialisatie religieuze identiteit.....	37
4.5 Dreiging door niet-Nederlanders.....	37
4.6 Samenvatting Bevindingen.....	40
4.6.1 Nationale Nederlandse identiteit en primaire socialisatie	40
4.6.2 Christelijke identiteit en primaire socialisatie.....	41
4.6.3. Dreiging door niet-Nederlanders.....	41

Hoofdstuk 5: Conclusie en discussie

Analyse.....	42
5.1 De Nederlandse nationale identiteit.....	43
5.1.1 De Nederlandse taal.....	43
5.1.2 De Nederlandse geschiedenis.....	44
5.1.3 Vrijheid van meningsuiting.....	44
5.1.4 Het conformisme- denken.....	45
5.1.5 Instrumentele dimensie van het Nederlanderschap.....	45
5.1.6 Negatieve kenmerken van de Nederlandse nationale identiteit.....	46
5.1.7 Patronen in de mogelijke inhoudelijke variantie van de Nederlandse nationale identiteit.....	47
5.2 Primaire socialisatie van de Nederlandse identiteit.....	47
Primaire socialisatie in de context van de Nederlandse nationale identiteit	48
5.3 Christelijke identiteit als een onderdeel van de Nederlandse nationale identiteit	49
Primaire socialisatie van de Christelijke identiteit.....	50
5.4 Dreiging door ‘significant anderen’	51
5.4.1 Dreiging door migranten in Nederland.....	51
5.4.2 Ervaren dreiging door de Islam.....	52
5.4.3 Supranationale dreiging.....	53
5.5 Conclusie.....	53
5.6 Discussie.....	55
5.6.1 Theoretische positionering.....	55
5.6.2 Meerwaarde onderzoek.....	57
5.6.3 Beperkingen.....	58
5.6.4 Suggesties vervolgonderzoek.....	58
Literatuurlijst.....	60
Bijlage: codeboom	

Hoofdstuk 1: Probleemstelling

1.1 Probleemstelling

“*De Nederlandse identiteit bestaat niet*” zei prinses Maxima op 24 september 2007 tijdens een persoonlijke toespraak bij de presentatie van een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid¹. Hoewel de uitspraak volgens haar positief bedoeld was, viel hij niet bij iedereen in goede aarde. Wilders betitelde haar uitspraak als politiek correcte prietpraat. Ook oud-premier Ruud Lubbers was het niet met Maxima eens, volgens hem “*Er is niemand in de wereld die een Nederlander niet herkent.*”²

De migranten in Nederland dienen zich aan te passen en ‘kennis van Nederland’ te hebben³. Wat dit echter inhoudt wordt zelden toegelicht. Dit roept de vraag op wat de Nederlanders eigenlijk onder de Nederlandse identiteit verstaan. Ook vanuit wetenschappelijke hoek lijkt erkenning te komen dat het in beleid misschien beter is om zich niet te concentreren op ‘de’ Nederlandse identiteit, maar zich meer te oriënteren op identificatie met Nederland. “*In Nederland worden verschillende processen en initiatieven in gang gezet om met name de nationale identiteit opnieuw te markeren. Door middel van wet- en regelgeving drukt de overheid een belangrijk stempel op wat het lidmaatschap van de natie aan rechten en plichten met zich meebrengt. De discussie over de canon en het nationaal historisch museum verwijzen naar de wens om de nationale identiteit te versterken via de band van de nationale geschiedenis. Maar onduidelijk is wat we onder nationale identiteit moeten verstaan*”⁴. De nationale identiteit is zoals alle andere vormen van identiteit een sociaal geconstrueerd begrip dat fluïde en moeilijk te vangen in essentialistische termen (Anderson, 2006; Modood, 2007). Bovendien verandert de nationale identiteit door de tijd heen en door interactie met significante anderen (Triandafyllidou, 1998). Dit betekent echter niet dat het geen zin heeft om van een nationale identiteit te spreken. Er zijn immers wel overeenkomsten in de componenten die door mensen aan

---

¹ <http://nos.nl/artikel/64608-maxima-de-nederlander-bestaat-niet.html>

² http://static.rnw.nl/migratie/www.wereldomroep.nl/actua/nl/samenleving/071008_maxima-redirected

³ http://www.inburgeren.nl/inburgeraar/inburgeren/Hoe_kunt_u_inburgeren.asp

⁴ Wetenschappelijke Raad voor Regeeringsbeleid, 2007.

een nationale identiteit worden toegeschreven. Het zijn deze gedeelde componenten waarop dit onderzoek zich onder andere zal richten.

Er wordt ook dreiging gevoeld door etnische minderheden in Nederland. Vooral door de invloed van Wilders lijkt de ervaren dreiging door de islam een grote rol te spelen in de publieke ruimte: *“Waarom durven wij niet te zeggen dat moslims zich aan ons moeten aanpassen, omdat onze normen en waarden nu eenmaal van een hoger, beter, prettiger en humaner beschavingsniveau zijn? Niks integratie, assimilatie! En laat daarna de hoofddoekjes maar wapperen op het Malieveld. Ik lust ze rauw.”*⁵ Dat Wilders in dit geval niet alleen staat, blijkt uit de uitslagen van de verkiezingen waarin Wilders’ partij PVV 24 zetels in de Tweede Kamer heeft verkregen in 2010. Ook uit sommige wetenschappelijke onderzoeken blijkt dat veel mensen vinden dat Westerse cultuur niet samen kan gaan met die van de niet-westerse migranten, en dan vooral die van de Moslims (Jaarrapport Integratie, 2009; Rohmann et. al., 2006).

De nationale identiteit kan worden behouden door deze door te geven aan de volgende generaties. De Vaderlandse canon is een manier van secundaire socialisatie die ontwikkeld is voor de jeugd *“wat iedereen in elk geval zou moeten weten van de geschiedenis en cultuur van Nederland”*. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat ouders een van de belangrijkste bronnen van identiteitsproces zijn (Scheffer & Kipp, 2007). Het is echter niet duidelijk hoe de primaire socialisatie van de nationale identiteit plaatsvindt (Blank & Schmidt, 2003). Met andere woorden is het niet duidelijk hoe ouders de nationale identiteit en cultuur proberen over te dragen aan hun kinderen.

1.2 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is theorievorming. Ten eerste zou het onderzoek de vraag moeten beantwoorden wat de Nederlandse nationale identiteit inhoudt en dan vooral vanuit de belevingswereld van de respondenten. Deze doelstelling zal worden bereikt wanneer er genoeg componenten worden gevonden, waaruit de nationale identiteit bestaat, volgens de perceptie van de respondenten. Het gaat om de perceptie van de nationale identiteit door de respondenten, hoe ze deze omschrijven en welke waarde ze er aan hechten.

---

⁵ <http://www.watwilwilders.nl/Wilderswilracisme.html>

Ten tweede moet achterhaald worden hoe de mogelijke etnische culturele dreiging wordt ervaren. Ten derde moet duidelijk worden hoe de religieuze identiteit zich verhoudt tot de nationale identiteit. Ten vierde moet het onderzoek aantonen hoe de nationale identiteit door de respondenten overgedragen wordt/werd op hun kinderen en of dit bewust of 'automatisch' gebeurt en of aan de transmissie van de nationale identiteit de ouders een grote waarde hechten.

Dit wordt getracht door een analyse van secundaire data van 52 autochtone Nederlanders die eerst deel hebben genomen aan de kwantitatieve NKPS- survey. De onderzoeksstrategie is de gefundeerde theoriebenadering.

1.3 Vraagstelling

Uit de doelstelling vloeit de volgende hoofdvraag voort:

Welke betekenis geven autochtone Nederlanders aan de nationale en religieuze identiteit en hoe worden deze betekenissen overgedragen aan hun kinderen?

Om antwoord te krijgen op de doelstelling en daarbij horende hoofdvraag zijn de volgende vraagstellingen geformuleerd:

- Wat betekent het om Nederlander te zijn?

-Hoe ervaren de Nederlanders mogelijke culturele dreiging door niet- Nederlanders?

-Welke rol speelt de christelijke identiteit in de betekenis van nationale Nederlandse identiteit?

De volgende vraagstelling heeft betrekking op de socialisatie van de nationale en religieuze identiteit:

-Hoe wordt de nationale identiteit door de ouders overgedragen aan hun kinderen en welke waarde hechten de ouders hieraan?

1.4 Wetenschappelijke relevantie

Ten eerste is 'identiteit' is een moeilijk te definiëren begrip en is het interessant om te achterhalen waaruit de Nederlandse nationale identiteit bestaat. Mijn onderzoek zou er toe moeten leiden dat er meer kennis wordt verworven over de inhoud van de Nederlandse nationale identiteit. Bij een onderwerp als 'identiteit' gaat het om de betekenis die mensen aan geven. Daarom is het interessant om een kwalitatieve onderzoeksmethode te gebruiken om zo beter te achterhalen welke betekenissen Nederlanders aan de Nederlandse nationale identiteit geven. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een unieke dataset, omdat onderzoeken naar de nationale identiteit tot nu toe vooral kwantitatief van aard zijn geweest. Eerder onderzoek naar de Nederlandse nationale identiteit heeft onvoldoende belicht wat de inhoud is van de Nederlandse nationale identiteit en is vrijwel altijd onderzocht door kwantitatieve onderzoeksmethoden.

Ten tweede is bij wetenschappelijk onderzoek wel veel bekend over hoe het socialisatieproces door ouders wordt gestuurd. Echter is het onduidelijk hoe ouders hun nationale identiteit overdragen aan hun kinderen en of dit bewust gebeurt. Daarom is het interessant om de lacunes in de wetenschappelijke kennis hierover op te vullen.

1.5 Maatschappelijke relevantie

De nationale identiteit speelt een belangrijke rol bij het integratiedebat. Het is echter steeds de vraag waaraan er geïntegreerd moet worden. Misschien zal het onderzoek de nodige kennis opleveren over wat de nationale Nederlandse identiteit betekent. Ook komen er hopelijk antwoorden aan bod waarom er dreiging wordt ervaren door andere outgroupleden, en dan vooral door Moslims. De gegevens zouden dan gebruikt kunnen worden om de overheid nog meer te laten inzien dat de etnische dreiging een groot probleem is dat opgelost dient te worden.

1.6 ASW- verantwoording

In het onderzoek wordt er vooral invulling gegeven aan interdisciplinariteit van de opleiding door literatuur vanuit verschillende sociale disciplines te bestuderen. Men

kan hierbij denken aan psychologische en sociologische disciplines. Het uitgangspunt is dan dat religieuze en nationale identiteit bestudeerd wordt vanuit een interdisciplinair perspectief. Er zal selectief en zorgvuldig te werk worden gegaan en er wordt uit verschillende sociale disciplines de juiste informatie gezocht, om zo de geformuleerde vragen zo goed mogelijk te kunnen beantwoorden in het literatuurgedeelte.

Hoofdstuk 2: Literatuurverkenning

Literatuurverkenning: Introductie

Het doel van dit literatuuronderzoek is ten eerste om inzicht te krijgen of er al vergelijkbare onderzoek verricht is naar de betekenis van de Nederlandse nationale identiteit. Door het literatuuronderzoek kan gekeken worden of er nog gaten zijn in de theoretische kennis die met het onderzoek mogelijk opgevuld kunnen worden (Boeije et. al., 2009).

Ten tweede wordt er met het literatuuronderzoek getracht om de belangrijkste theoretische stromingen in kaart te brengen wat betreft nationale identiteit, gevolgen ervan voor denkbeelden over de eigen en andere groepen en de manier waarop ouders de nationale identiteit proberen over te brengen op hun kroost. Omdat dit een explorerend onderzoek is, kan de onderzoeker ideeën ontwikkelen over de te onderzoeken centrale begrippen die de onderzoeker misschien anders over het hoofd had gezien (Baarda & De Goede, 2001).

Ten derde kunnen bevindingen uit het uit te voeren onderzoek vergeleken worden met de bestaande gegevens. De literatuurverkenning zou nuttig kunnen zijn bij de analyse van de onderzoeksresultaten. Op die manier kan worden vastgelegd of en op welke wijze de bevindingen van het empirisch onderzoek aansluiten bij eerder verricht onderzoek en/of bestaande inzichten over dit onderwerp.

Leeswijzer

Ten eerste zal er een paragraaf worden besteed aan de begrippen identiteit en cultuur (2.1). Vervolgens zullen de belangrijkste theorieën op het gebied van het nationalisme worden beschreven (2.2), waarna er concreter ingegaan wordt op de Nederlandse nationale identiteit (2.3). Vervolgens wordt de religieuze identiteit als onderdeel van de nationale identiteit besproken (2.4). Omdat de aanwezigheid van mensen uit andere culturen een gevoel van etnische dreiging kan veroorzaken, wordt ook hier een paragraaf aan besteed (2.5). Een verklaring hiervoor wordt gegeven door de Sociale

Identiteitstheorie (2.6) en de Realistische Conflicttheorie (2.7). Verder zal er gekeken worden naar de primaire socialisatie van de nationale identiteit (2.8), afsluitend met een conclusie van deze literatuurstudie (2.9).

2.1 Identiteit en cultuur: Heterogeniteit

[The] sense of identity provides the ability to experience one's self as something that has continuity and sameness, and to act accordingly.- Erik H. Erikson⁶

Wat het begrip 'identiteit' inhoudt, is moeilijk te definiëren. Identiteiten zijn deels subjectief en deels objectief. Wanneer een identiteit subjectief dan wel objectief is, hangt af van de context. *“..people sometimes experience their identity as given, sometimes as chosen, and sometimes as a combination of the two; that the meaning and salience of a given identity varies from one person to another among those who share the identity, and that shift over time in both of these respects both for the group as a whole and for individual members within it (Carens, 2000: p.15).”* Dit betekent niet dat identiteit totaal verzonnen is. Omdat er in dit onderzoek gebruik wordt gemaakt van nationale identiteit, kunnen we nationale identiteit zien als een culturele identiteit met unieke gewoonten, waarden enzovoort. Deze uniekheid betekent echter niet dat we niet kunnen praten over cultuur als een echt sociale fenomeen. Ten eerste redeneert Modood (2007) dat als culturen veranderlijk zijn, dan moet er iets zijn wat op een bepaald moment verandert. Er zijn dus bepaalde coherente kenmerken die een bepaalde cultuur vormen en die we als een cultuur bestempelen, maar dan wel in een historische context. Ten tweede hoeft men niet precies te weten waarover men spreekt als er wel bepaalde coherente kenmerken van een cultuur zijn, die het toch mogelijk maken om erover te praten. Als dat niet het geval zou zijn, dan zou het ook niet mogelijk zijn om in die termen te spreken (ibid). *“The error is when this critique (of essentializing culture) when this is pushed too far, to the point where culture becomes an entirely external creation (Philips, 2007: p. 50)”*. Het concept cultuur is dus geen entiteit en geen mythe, maar ergens daar tussenin (Modood, 2007). Het is dus een grote valkuil om het concept 'cultuur' essentialistisch te gebruiken. Dat wil zeggen als vaststaand en niet fluïde. Culturen zijn heterogeen en veranderlijk door de tijd. *“So,*

---

⁶ (Kroger, 2007)

the most fundamental problem with multiculturalism is that the cultures or groups it speaks of do not exist"(ibid). Groepsgrenzen zijn niet gegeven, maar veranderen als gevolg van de sociale interacties (Reicher en Hopkins, 2001). Cultuur verandert ook door interactie met andere etnische groepen. Wanneer je in een multiculturele samenleving woont neem je ook gebruiken van anderen over. Wanneer groepen met verschillende culturen langdurig contact hebben met elkaar, zal dit veranderingen in de verschillende culturen teweeg gaan brengen en heeft dit invloed op de identiteit. Vaak zijn dit voornamelijk aanpassingen van de minderheidsgroep aan de meerderheidsgroep. De manier de minderheidsgroepen zich moeten aanpassen aan de meerderheidsgroep hangt af van het beleid dat een land voert ten opzichte van de zogenaamde acculturatiestrategieën. Er zijn een viertal acculturatiestrategieën te onderscheiden: separatisme, marginalisatie, integratie en assimilatie (Berry, 1997). Omdat separatisme en marginalisatie niet goed betrekking hebben op West Europa, zijn alleen de integratie en assimilatie van belang voor het onderwerp. Berry definieert assimilatie als een acculturatiestrategie waarin de migranten hun culturele identiteit niet willen behouden en intensieve dagelijkse contact zoeken met de leden van de meerderheidsgroep in een land. Bij integratie wordt een deel van de culturele identiteit behouden, maar tegelijkertijd vormen de migranten een onderdeel van het grotere sociale netwerk van de dominante groep in een land.

Tot de eeuwwisseling was Nederland vooral een land wat vond dat de migranten zich moesten aanpassen met het behoud van de 'eigen identiteit' (Vermeulen & Penninx, 2000). Daarna is de toon echter harder geworden en werd er meer nadruk gelegd op de aanpassing van de allochtonen: "*Van nieuwkomers mag een extra inspanning worden verwacht om zich een plek te verwerven in de Nederlandse samenleving*⁷."

2.2 Nationale identiteit

Hoewel sommige mensen stellen dat de nationale identiteit steeds meer verdrongen wordt door de supranationale vormen van identiteit, zoals de Europese identiteit, blijkt de natiestaat nog steeds een zeer belangrijke identificatiemaatstaf (Lubbers, 2008; Dotinga & Oudhoven-van der Zee, 2010). Dit blijkt uit ondermeer het onderzoek van

---

⁷ <http://www.vrom.nl/pagina.html?id=45038>

Koopmans (2005)⁸. Ook blijkt uit onderzoek van Schnabel (2004) dat 87 procent van de Nederlanders trots is om Nederlander te zijn.

Vanaf de jaren negentig kwam het woord identiteit sterk op. Daarvoor werd hier nog weinig aandacht aan besteedt. “*In de jaren negentig is identiteit een sleutelwoord, en de verwarring over wie wat is en wat leidt tot veel individuele zoektochten en studies*” (Hondius, 1992: p. 49). Mensen horen vanzelfsprekend bij een bepaalde plaats, ze hebben een nationale identiteit (Malkki, 1992). Nationale identiteit kan gezien worden als een *imagined community*, een sociaal geconstrueerde identiteit. “*It is imagined because the members of even the smallest nation will never know most of their fellow-members, meet them or even hear them, yet in the minds of each lives the image of their communion* (p.6, Anderson, 2006).” De nationale identiteit is *imagined* als beperkt, omdat er grenzen zijn aan wie er deel kunnen uitmaken van de natie en wie niet. De nationale identiteit is ook *imagined* als soeverein omdat het concept van nationale identiteit ontstaan is tijdens de Verlichting, een tijd waarin de mensen streefden naar vrijheid. Die vrijheid moest zich weerspiegelen in een natiestaat. Bovendien is de nationale identiteit *imagined* omdat de natiestaat diens leden verbindt. (Anderson, 2006).

Grof gezegd kan er een dualisme worden onderscheiden in de manier waarop de nationale identiteit is ontstaan. De eerste visie is *top-down*, het nationalisme zou door de elite naar het volk toe worden overgedragen. De tweede visie is *bottom-up*, waarbij nationalisme door het volk wordt geconstrueerd. Deze visie houdt meer rekening met de *human agency*.

Nationale identiteit is volgens Gellner en Anderson ontstaan van bovenaf. Dat wil zeggen dat nationalisme als een sentiment top-down is ontstaan, van de machthebbende elite naar het volk toe. Volgens Gellner (2006) is het de staat geweest die ervoor gezorgd heeft dat er culture normen en waarden werden gecreëerd en gedefinieerd als een natie. Industrialisatie was gebaseerd op de visie van het rationalisme, alles moest zo efficiënt mogelijk gebeuren. Er moest culturele homogenisering plaatsvinden. Het gevolg was dat industrialisatie mensen nodig had die inwisselbaar zouden zijn. Het proces van exo-socialisatie heeft hiervoor gezorgd. Werden mensen voorheen in de agrarische samenlevingen opgevoed door vooral

---

⁸ Als verklaring kan aangevoerd worden dat de Europese identiteit niet goed werkt doordat mensen niet over eens zijn wat de Europese identiteit inhoudt en welke richting zij in de toekomst moet gaan (Petitthome, 2008).

lokale eenheden, in de industriële samenleving kregen alle mensen een opleiding van de overheid waarin iedereen dezelfde dingen leerde. Hierdoor ontstond er interactie van mensen uit verschillende regionale gebieden, waardoor mensen meer op elkaar gingen lijken en er dus een gevoel van saamhorigheid ontstond. Nationalisme was dus als het ware een ‘bijproduct’ voor de culturele homogenisering die door de industrialisatie zo hard nodig was. De *high culture* was in de agrarische samenleving beschikbaar voor sommigen, maar in de industriële samenleving een noodzaak voor allen. Een culturele uniteit was het gevolg, de elite en de rest van de samenleving gingen dezelfde cultuur delen. De afwezigheid van het nationalisme als een volksaangelegenheid heeft voor Gellner veel kritiek gekregen uit de wetenschappelijke hoek (Smith, 2001).

Andere wetenschappers zijn echter van mening dat er rekening dient te worden gehouden met de manier waarop het volk het nationale gevoel construeert, dus een *bottom-up* perspectief. Deze visie gaat meer uit vanuit dat een natie” “... *as seen not by governments and the spokesmen and activists of nationalist (or non-nationalist) movements, but by the ordinary persons who are the objects of their action and propaganda* (Hobsbawn, 1990: p.11)” Bovendien vindt identificatie met een land plaats, niet alleen door zelfcategorisatie, maar ook door een vergelijking met ‘significant anderen’. Dit betekent dat ook de manier belangrijk is waarop naties en de mensen in deze natie zich ook vergelijken met andere naties en de mensen die daar wonen. Deze vergelijking is heel belangrijk voor het bepalen van de eigen identiteit (Triandafyllidou, 1998).

De twee visies hoeven elkaar niet uit te sluiten. Er kan zowel sprake zijn van een *top-down* visie van het nationalisme als een *bottom-up*. De argumentatie kan tweedelig zijn. Historisch gezien hoeven de twee visies elkaar niet uit te sluiten. Vooral sinds de jaren zestig is er sprake van individualisering (Vuijse, 1997). Dit zou betekenen dat mensen steeds meer inzien dat eigen keuzes een belangrijke rol spelen. Tegelijkertijd voert het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een beleid waarbij er sprake is van “*een grotere kennis en waardering voor Nederland in het buitenland. Zo kan Nederland zich profileren als een vooruitstrevend, vernieuwend en open land en haar positie ten opzichte van het buitenland versterken.*”⁹.

---

⁹ <http://www.erfgoednederland.nl/aandachtsgebieden/internationaal/dossiers/internationaal-cultuurbeleid>

Nu zal er van een meer algemene macroniveau waarin er de belangrijkste theorieën over de nationale identiteit werden beschreven meer ingezoomd worden op Nederland en de inhoud van de nationale identiteit ervan.

2.3 Waarmee identificeren mensen zich?: Inhoud

Niet alle mensen hebben dezelfde beelden over de inhoud van een nationale identiteit, maar er zijn ook overeenkomsten. Dit blijkt uit een onderzoek naar 31 landen waarin naar voren kwam dat individuele en landkenmerken een belangrijke rol spelen bij het bepalen van een nationale identiteit. Er is niet alleen verschil tussen de componenten die een nationale identiteit vormen van leden van een land, maar ook tussen landen zelf (Kunovich, 2009). Ook wordt een identiteit geactiveerd worden door een bepaalde context (Antaki, Condor & Levine, 1996; Verkuyten, 1998; Haslam, Oakes & Reynolds, 1999; Hong & Chiu, 2001), bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een ervaren etnische dreiging.

Onderzoeken naar nationale identiteit zijn voor 2001 vooral gericht op officiële documenten als beleidsstukken ten opzichte van immigratie of media-analyse. Door migratie zijn er mensen naar Nederland gekomen met een andere culturele achtergrond dan die van de Nederlanders. De aanwezigheid van ‘significant anderen’ heeft een invloed op de manier waarop mensen zichzelf definiëren. Identiteit wordt altijd geconstrueerd in interactie (Chrysochoou, 2004; Schaffer & Kipp, 2007, Smith, 1991; Gellner, 2006). De nationale identiteit wordt niet alleen bepaald door de aanwezigheid van ‘significant anderen’ op internationaal en intranationaal niveau, maar ook door getransformeerd. De ‘significant anderen’ zorgen ervoor dat er een bewustwording plaatsvindt tussen de verschillen van de *ingroup* leden en de *outgroup* leden. “*These (immigrants) may become internal significant others when their different language, religion or mores are perceived to threaten the cultural and/or ethnic purity of the nation. The nation is likely then to engage in a process of reaffirmation of its identity and seek to re-define it so as to differentiate the ingroup from the newcomers* (Triandafyllidou, 1998: p. 601).” Maar niet alleen de migratie speelt een belangrijke rol voor de ervaring van de nationale identiteit die onder het vuur ligt. Ook op supranationaal niveau van de Europese Unie wordt de dreiging voor de nationale identiteit soms sterk ervaren. Dit bleek al te sterk uit het referendum (1 juni, 2005), waarin bijna 62 procent van de Nederlanders tegen de invoering van de

Europese grondwet stemde. Uit een onderzoek van Lubbers (2008) bleek dat de stemmen die tegen de invoering van de EU wet waren, sterk correleerden met de ervaren dreiging door de Europese Unie. *Wat* er echter bedreigd wordt, is niet goed bekend.

Wat de ‘gewone’ man onder zijn nationale identiteit verstaat is niet zo goed bekend. Er hoeft dus geen overeenkomst te zijn tussen de definitie van de staat en de definitie die de individuen aan een nationale identiteit geven (Jones et. al., 2001). In een crosscultureel onderzoek naar 23 landen wereldwijd zijn de volgende kenmerken geselecteerd: geboren zijn in een land; staatsburgerschap bezitten; meeste tijd van het leven gewoond hebben in het land van verblijf; taal spreken; Christelijk zijn en respect hebben voor politieke instituties. Er wordt echter nergens in het artikel aangegeven *waarom* voor deze onderdelen is gekozen. Dit zou ertoe leiden dat er sprake kan zijn van constructbias (Vijver, 2003). Nagel (1994) noemt ook die kenmerken, maar ook uiterlijk. Ook in het boek van ‘Vlaamse identiteit: mythe en werkelijkheid’ (Gillaerts, 2002) worden de gemeenschappelijke taal, geschiedenis, religie en gedeelde traditie van kennis en ideeën genoemd als de indicatoren van een nationale identiteit. Bovendien wordt de maatschappijvorm genoemd. Dat wil zeggen dat als een land bijvoorbeeld theocratisch is, dan heeft dat grote gevolgen voor de identiteitsvorming.

Wat Nederlanders onder hun identiteit precies verstaan, is niet duidelijk (Lechner, 2007; WRR, 2007). In het Nederlandse veld is er vooral kwantitatief onderzoek gedaan naar de Nederlandse nationale identiteit. Zo blijkt uit een onderzoek van onder andere Verkuyten en Hagendoorn (1998) dat de volgende stereotypen werden gebruikt om de Nederlandse nationale identiteit te typeren: man- vrouw gelijkheid, tolerantie, gastvrijheid, aanpassing enz. Nederlandse jongeren vinden het belangrijk om individualistisch te zijn (Huiberts, 2002).

De identificatie van Nederlanders met Nederland is in vergelijking met andere West-Europese landen niet bijzonder sterk. Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling heeft naar aanleiding van ISSP¹⁰ data uit 1995 een schaal geconstrueerd waarbij de nationale Nederlandse identiteit gemeten wordt. Er wordt echter nergens aangegeven hoe hoog de Cronbachs alpha is, een maatstaaf voor de betrouwbaarheid van een schaal (RMO, 1999). Bovendien is een kwantitatieve onderzoeksmethode minder

---

¹⁰ International Social Survey Programme

geschikt dan een kwalitatief onderzoek als het gaat om betekenisgeving (Boeije, 2005). In Scheepers rede (1995) zijn volgende kenmerken genoemd die typerend zouden zijn voor Nederlanders (aangegeven door buitenlanders): netheid, ordelijkheid, fatsoen. Deze waarden zouden samenhangen met “*de burgerlijke cultuur van ons land, waarin ook grote nadruk werd en wordt gelegd op het gezinsleven, hard werken en vooruit komen in het leven* (p.5).”

Echter om de nationale identiteit van Nederland beter te begrijpen, is het belangrijk om deze te plaatsen in een historisch perspectief. Moderne naties hebben hun nationale identiteit vooral te danken aan premoderne *ethnies* door mythen, symbolen, waarden, herinneringen en tradities (Smith, 2001). Geschiedenis en identiteit zijn nauw met elkaar verweven. Dit komt doordat mensen naar het verleden verwijzen naar wie ze zijn (Grever & Ribbens, 2007). In de periode tussen 1550 en 1650, toen de onafhankelijke Nederlandse republiek werd gesticht en het land significante fysieke veranderingen ondervond (droogleggen van land), begon het Nederlandse natiegevoel te bloeien. Het proces van overheersing door Spanjaarden en het droogleggen van land werden als verweven processen gezien. De sprookjes en ballades leidden er toe dat de Hollanders elkaar zagen als overlevenden van de zondvloed. De calvinistische predikanten brachten deze logica naar een extreem door te stellen dat het scheppen van land enkel aan God was voorbestemd, omdat hij de Nederlanders de kennis en macht geeft om dit te doen. De overwinning op Spanjaarden was een aanleiding om de identiteit der Nederlanden door te geven aan de volgende generaties. “*Who were they? They were the new/old Batavians, guardians of the ‘waare vrijheid’. They were reborn Hebrews, children of the Covenant. Where they come from? From slavery and idolatry, through ordeal, to freedom and godliness. Whither would they go? To reveal God’s design for the World through their destiny and to dwell in honor, prosperity and glory, so long as they obeyed His commandants* (Schama, 1987: p.68)”. Over het algemeen wordt er gesproken van drie ‘dominanten’ die de stempel op de Nederlandse cultuur hebben gedrukt: het calvinisme, het landschap en handel. Deze drie zouden de Nederlandse cultuur typeren: de vastberaden oriëntatie van de predikant op godsdienstige leerstellingen, het vlakke land met zijn rechte lijnen en zijn duidelijke eenvoudige vormen en op de materiële gerichte koopmansgeest (Zahn, 1984).

Taalpolitiek speelde ook een belangrijke rol bij de vorming van een natiegevoel. In 1814 werd het Nederlands tot de officiële taal verklaard. De standaardisatie van taal was in heel Europa een belangrijke kwestie en staatsonderwijs was in heel Europa een belangrijke factor in het creëren van een nationaal bewustzijn (Gellner, 2006). In Nederland verliep dat proces redelijk probleemloos, de taaldiversiteit was immers niet heel groot. Bij de introductie van lager onderwijs speelde taal niet echt een belangrijke rol, dit kwam door de strijd tussen verschillende kerken (WRR, 2007).

De Koninklijke Nederlandse familie kreeg ook een belangrijke rol binnen de nationale staatsvorming, deze ontwikkelde zich tot de kroon van de verzuiling. Dit kwam onder andere tot uitdrukking in een toename van volksfeesten rond het Koninklijk huis. Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw veranderde de verhouding tussen de culturele elite en het volk. Er kwam steeds meer vrijheid, die niet alleen gericht werd naar de binnenkant van Nederland, maar ook naar de buitenwereld, de *'ausserweltliche'* blik werd steeds belangrijker. Tegelijkertijd is volgens Vuijsje (1997) het collectieve levensperspectief niet helemaal verdwenen, omdat het conformisme- denken nog steeds als belangrijk wordt geacht. Dit zou zijn overgebleven uit de zuilperiode, waarin de verschillende zuilen naast elkaar bestonden maar in grote mate niets met elkaar te maken hadden: *"Het streven naar groepsolidariteit en groepsidentiteit leidde dus niet alleen tot het ontstaan van aparte organisaties, het deed tegelijk gedragsvormen, leefgewoonten en gebruiken ontstaan, zelfs spreekwijzen en consumptiegewoonten (p.174, Zahn, 1984)"*. Correct denken van de Nederlanders zou het best verwoord kunnen worden met de slagzin: 'Doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg'. Ook het boek 'Kiezen voor de kudde' van Duyvendak (2005) stelt dat individualisme alsnog een vorm van collectief gedrag is, waarbij er keuzes worden gemaakt die massaal op elkaar lijken wat bijvoorbeeld betreft het kopen van een huis of een jas. Van individualisering in de vorm van heterogenisering en decollectivering valt er volgens Duyvendak weinig te merken.

De *'ausserweltliche'* blik en de Nederlandse immigratiegeschiedenis zorgde ook voor dat 'tolerantie' gezien werd als kenmerkend voor Nederland (WRR, 2007). Maarten van Rossem heeft geprobeerd om een beeld te schetsen van de Nederlandse nationale identiteit door sociaalhistorisch onderzoek. De 'typische' Nederlander zou nuchter zijn, zelfverzekerd, prudent, kritisch en eerlijk. Maar een Nederlander zou ook bijvoorbeeld baldadig zijn. Van Rossem baseert zijn gegevens op de stereotype die de buitenlanders door de eeuwen heen van Nederlanders hadden. Maarten van Rossem

stelt echter dat het gevaarlijk is om een essentialistisch visie op de Nederlandse identiteit te hanteren omdat de stereotypen vaak gebaseerd zijn op reisverslagen van buitenlanders en door de tijd heen de beelden sterk kunnen wijzigen (2004).

Zoals we hebben kunnen zien is de nationale identiteit een fluïde en heterogene sociaal begrip die echter een belangrijke rol speelt in de manier waarop mensen met elkaar omgaan en waarin landen tegenover elkaar staan. Gezien de data zal de *top-down* benadering veel minder aan bod komen dan de *bottom-up* benadering. Het is immers de doelstelling te achterhalen hoe ‘gewone’ Nederlanders hun Nederlandse identiteit ervaren en door welke bril ze naar kijken.

Geconcludeerd kan worden dat de nationale identiteit een sociaal construct is, die niet altijd bestaan heeft. Of de nationale identiteit *top-down* of *bottom-up* ontstaan is, is waarschijnlijk dezelfde vraag of de kip als eerste was of het ei. Het is aannemelijk dat zowel de politieke elite als ook het volk zelf een grote rol spelen bij het definiëren en herdefiniëren van de nationale Nederlandse identiteit. Waar echter geen twijfel over bestaat, is dat de nationale identiteit ondanks het sociaal geconstrueerde karakter ervan, toch een grote emotionele betekenis heeft. Het maakt dus niet veel uit dat de nationale identiteit geen entiteit is en dat deze heterogeen en fluïde is. Een eeuwige natie is een mythe, maar de geschiedenis van een land bepaalt voor een groot deel hoe mensen zich definiëren. Ook de aanwezigheid van andere landen en de aanwezigheid van migranten zorgt voor het construeren van een nationale identiteit. Als mensen ergens in geloven, dan gaan ze ook in die lijn denken en handelen. Bovendien kunnen mensen niet uit hun nationale identiteit uitstappen. Men is immers altijd geboren in een bepaald land.

2.4 Religieuze identiteit (ingebed in nationale identiteit)

In this flourishing republic, this city second to none, men of every nation and every sect live together in utmost harmony. - Baruch Spinoza (Zahn, 1984)

Net zoals de nationale identiteit, is de religieuze identiteit een belangrijke bron van identificatie. In de wetenschappelijke literatuur wordt de rol van de religie binnen een nationale identiteit echter onderschat (Mitchell, 2006). De link tussen de nationale en religieuze identiteit is dat religie een onderdeel kan vormen van de nationale identiteit

(Asad, 2003; Kinvall, 2004), zoals op Mauritius (Eisenlohr, 2006a). Religie is immers een bron van normen en waarden (Eisenlohr, 2006b). Vooral in de tijden van snelle sociale veranderingen en ervaren onzekerheid over de toekomst, neemt de rol van de religie binnen een nationale identiteit toe.

Nederlandse protestantse ethiek speelde in de Gouden eeuw een belangrijke rol. Het protestantisme schreef voor dat het moreel goed was om hard te werken maar niet te genieten van het verdiende geld. Samen met de gunstige ligging van Nederland als een belangrijke zeeroute, zorgde het protestantisme volgens Max Weber voor het ontstaan van het kapitalisme waarin de winsten niet werden uitgegeven, maar telkens weer werden geïnvesteerd in de eigen handel (Poggi, 1983).

In Nederland was religie een groot struikelblok in de negentiende eeuw. De Belgische opstand heeft niet alleen gezorgd voor het gevoel van een natiestaat, maar liet tevens zien het bestaan van conflicterende loyaliteiten. Een indicator daarvoor was het grote aantal deserteurs. Katholieken werden gezien als ‘halfburgers’. Het argument luidde dat katholicisme een onderdeel uitmaakte van ‘ultramontanisme’, dit betekende dat het katholicisme werd gezien als een supranationale staat onder leiding van de paus die ‘over de bergen’ andere katholieken bestuurde (Grever & Ribbens, 2007). De verzuiling speelde in Nederland een belangrijke rol bij de verwerking van de diversiteit van verschillende godsdiensten binnen Nederland. De zuilen moesten er voor zorgen dat verschillende pilaren als het ware de overkoepelende Nederlandse natie moesten dragen. Er kan dus niet gesproken worden van een eenduidige Nederlandse identiteit, maar werd de identiteit gezien in de diversiteit van verschillende zuilen in Nederland. Sinds de Gouden eeuw werden de buitenlanders ontvangen in een klimaat van het humanisme waarin de tolerantie een belangrijke rol speelde. Hoewel de calvinisten deze vorm van tolerantie liever niet zouden zien, konden ze niet anders omdat ze maar een derde van de totale Nederlandse bevolking vormden (Tash, 1991). Tolerantie zou in historisch gezien instrumenteel gezien kunnen worden, omdat de katholieke en protestantse Nederlanders met elkaar moesten samenwerken om de Spaanse overheerser te verjagen en de strijd tegen de zee aangaan, *Einigkeit macht stark*. “*De maatschappelijke levensomstandigheden in een milieu dat voortdurend door de zee werd bedreigd, deden het inzicht rijpen dat het noodzakelijk is zich te schikken in een leven met mensen die anders denken, andere belangen hebben en zich anders gedragen* (p.39, Zahn, 1984).”

Volgens Kinvall (2004) kunnen mensen door een ervaren gevoel van onzekerheid hun heil zoeken in nationalisme en religie. De onzekerheid wordt de laatste decennia gevormd door de mondialisering, een proces waarin niet alleen de economie verandert maar de hele sociale werkelijkheid met de tijdruimte compressie. Nationalisme en religie bieden houvast door een gevoel te geven van stabiliteit, zekerheid en simpele antwoorden op soms zeer complexe vragen. Ze doen dat door een gevoel te creëren waarin de wereld echt is zoals het lijkt. In Europa lijkt er op dit moment echter sprake te zijn naar secularisme. De diversiteit tussen verschillende religies kan leiden tot conflicterende normen en waarden (Hagendoorn, 2003). Dit kan uitmonden in een gevoel van bedreiging door religieus anderen. Dit gebeurt niet alleen bij christelijke Nederlanders, maar ook bij Moslims. Dit blijkt uit een onderzoek van Phalet en Gijsberts uit 2007 waarin veel Nederlandse Moslims aangaven dat Westerse en islamitische normen en waarden onverenigbaar zijn. Uit onderzoek van Verkuyten et. al. (2008) bleek dat de helft van de Nederlandse respondenten negatieve gevoelens heeft tegenover Moslims. Uit een ander onderzoek van Verkuyten bleek dat de hoe sterker de identificatie met de protestantse ethiek, des te meer er afwijzing is tegenover het multiculturalisme. Protestantse ethiek wordt volgens Katz en Hass (1988 in Verkuyten, 2004) gekenmerkt door individuele autonomie, verantwoordelijkheid en meritocratie. Als een mogelijke oorzaak wordt genoemd de onverenigbaarheid tussen het toekennen van culturele rechten aan minderheidsgroepen en het principe van meritocratie. Ook in de rest van Europa blijkt dat immigranten niet alleen anders gezien worden vanwege hun nationaliteit, maar ook vanwege religieuze en culturele verschillen (McLaren, 2003). Bovendien staan stereotypen niet stil, maar veranderen ze door de tijd heen. Sommige stereotypen verdwijnen, andere komen weer voor in de buurt of krijgen een andere mate van belang. Wat stereotypen wel met elkaar gemeen hebben is dat ze tot vooroordelen en uitsluiting kunnen leiden. De volgende paragraaf gaat hier dieper op in.

2.5 Gevolgen van migratie en toenemend cultureel pluralisme voor de ervaring van nationale identiteit en sociale identiteit in Nederland 'an sich'

In zijn boek 'Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict' beschrijft Wimmer het ontstaan van nationalisme als gevolg van *social closure*, dat wil zeggen het sluiten

van sociale grenzen langs etnische lijnen binnen het territorium van een natiestaat (2002). Binnen een natiestaat ontstaat het sociale leven vanuit de natie die geldt als de oorsprong van de menselijke cultuur. Een landplek is hiervoor belangrijk, deze bepaalt immers wat als het 'eigene' wordt beschouwd en wat als het 'vreemde'. Dit betekent dat mensen daarom hun eigen groep beter gaan beoordelen dan de andere groepen en zo naar gaan handelen. Nationale identiteit leidt dus tot exclusionisme. Het gevolg van migratie vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw voor de Nederlandse nationale identiteit is dat mensen claims doen over de grenzen wie tot de *ingroup* behoort en wie niet. Dit kan leiden tot het ontstaan van vooroordelen tegenover de *outgroups*. Als er nog macht in het spel is, wat vaak het geval is, betekent macht dat men de middelen heeft ter distributie van hulpbronnen in den brede zin (McCrone & Bechfofer, 2008).

Hieronder wordt de sociale identiteitstheorie uitgewerkt. Deze stelt dat elke vorm van identiteit tot een *social closure* leidt. De theorie wordt kort gepresenteerd. Daarna wordt ingegaan op de Realistische conflicttheorie, welke stelt dat groepen mensen een strijd ervaren om schaarse goederen. Ook in deze theorie is er sprake van stereotypering, vooroordelen en *social closure*.

2.6 Sociale identiteitstheorie

De nationale identiteit vormt een van de belangrijkste voorbeelden van een groepsidentiteit (Chrysochoou, 2004). Naarmate een persoon zich meer identificeert met de *ingroup*, zal hij/zij 'eigen' groep als beter zien dan andere groepen, dit heet ethnocentrisme (Gaertner & Dovidio, 2005). Dit leidt tot het ontstaan van vooroordelen tegenover andere nationale groepen (Brown, 1995). De sociale identiteitstheorie is een van de belangrijkste theorieën op het gebied van interetnische interacties (Gaertner & Dovidio, 2005). De grondleggers van de SIT zijn Henri Tajfel en John Turner. Deze theorie gaat er van uit dat mensen twee soorten identiteit hebben. Ten eerste is er sprake van een persoonlijke identiteit (Chrysochoou, 2004). Elke enkel persoon is immers uniek. Mensen identificeren zich ook als onderdeel van verschillende sociale groepen met daarbij bijbehorende kenmerken van die groepen (Hewstone & Greenland, 2000).

Een heel belangrijke veronderstelling van de Sociale Identiteitstheorie is, dat alle mensen behoefte hebben aan positieve zelfwaardering¹¹. Deze proberen de *ingroup* leden te verkrijgen door een positieve uitkomst van de sociale vergelijking met de ‘significant anderen’. Dit zal leiden tot het zogenaamde *ingroup favoritism* (Gaertner & Dovidio, 2005). De hypothese dat mensen meer verschillen zien tussen ‘eigen’ leden dan tussen *outgroup* leden wordt grotendeels bevestigd door een meta-analyse van Quinn et. al.(2007).

2.7 Realistische conflict theorie

Het gevolg van *ingroup favouritism* is dat mensen een dreiging kunnen ervaren door competitie om materiële hulpbronnen. De realistische conflict theorie (vanaf hier RCT genoemd) gaat uit van objectieve competitie om schaarse goederen. De theorie is ontwikkeld door LeVine en Campbell in de jaren zestig van de vorige eeuw (Esses et. al., 1998).

In het kort gaat deze theorie van uit dat mensen tot verschillende sociale groepen behoren en deze groepen strijden om schaarse hulpbronnen, men kan hierbij bijvoorbeeld denken aan banen. Het gevolg is dat hoe meer etnische dreiging mensen ervaren, des te meer gewelddadigheid vertonen *ingroup* leden tegenover *outgroup* leden. Deze gewelddadigheid helpt om het conflict te rechtvaardigen en de behandeling van *outgroup* leden als lagere soort. De mate van dreiging wordt bepaald door relatieve macht, status en kenmerken van de *ingroup* zoals sociale cohesie en individuele kenmerken als persoonlijkheid en mate van identificatie met de *ingroup* (Grant, 1991). Uit het Jaarrapport Integratie (2009) blijkt dat vooral de dreiging van andere niet-westerse culturen is toegenomen, van 18% in 1995 naar 41% in 2005. Dit is dus een belangrijke indicator voor de toegenomen ervaren dreiging.

De verschillende determinanten van ervaren etnische dreiging worden vaak ook door ander wetenschappelijk onderzoek bevestigd. Zo blijkt ook uit onderzoek Lubbers en Güvelli (2007) dat mensen die zich in de lagere segmenten van de samenleving

---

¹¹ Volgens Abrams en Hogg (1988) kan er sprake zijn van omgekeerde relatie, namelijk dat de mate van zelfwaardering kan leiden tot het vormen van vooroordelen tegenover de *outgroups*. Sommige wetenschappers hebben geen of zelfs tegenovergestelde relatie gevonden tussen zelfwaardering en het ontstaan van vooroordelen.(zie bijvoorbeeld Duckitt,1992) Wellicht spelen andere factoren ook een rol behalve de motivationele factoren, zoals de behoefte aan een coherente zelfconceptie(Abrams & Hogg 1988).

bevinden meer dreiging ervaren door allochtonen dan mensen uit hogere segmenten. De verklaring hiervoor is dat in de lagere segmenten relatief vaak allochtonen zich bevinden, waardoor de strijd om schaarse hulpbronnen als groot ervaren wordt door mensen die zich ook in lagere sociale klassen bevinden. Dit wordt ook bevestigd door het onderzoek van Gonzales et. al. (2008)¹². Ook kan een sterke nationale identificatie leiden tot een gevoel van bedreiging om schaarse symbolische hulpbronnen.

De schaarse hulpbronnen moeten breed worden opgevat, het gaat niet alleen om materiële zaken, maar ook om immateriële zaken als normen en waarden (Stephan et. al., 1999). Sniderman et. al. (2004) stellen door hun onderzoek dat nationale identiteit een belangrijk mechanisme vormt achter anti-immigrant reacties. Hoe sterker mensen zich identificeren met een natie, des te sterker is de kans dat ze een dreiging ervaren door migranten. Dit gebeurt vooral in de context waarin een nationale identiteit meer aanwezig is dan een individuele identiteit. Mensen die Christelijk zijn, zijn vaker nationalistisch dan atheïsten (Eisinga, Felling & Peters, 1990).

Schneider (2008) vindt ook dat competitie om economische en sociale hulpbronnen minder verklarend is voor dreiging door immigranten dan ervaren competitie om waarden en cultuur. Uit een kwalitatieve studie van Verkuyten (2001) blijkt dat bij focusgroepen onder Nederlandse autochtonen in Rotterdam een tendens bestond om een duidelijke wij-zij scheiding aan te brengen. De allochtonen werden tijdens de discussie geabnormaliseerd doordat ze cultureel afweken van wat de respondenten als de norm geldend beschouwden. Culture discordantie blijkt een sterke voorspeller te zijn voor ervaren etnische dreiging en angst (Rohmann et. al., 2006). Uit een onderzoek in Australië blijkt dat mensen met een *'außerweltliche'* oriëntatie: *"...that cosmopolitan schemas are constructed using a repertoire of strategies which compartmentalize categories of otherness into manageable portions. It is argued that, from the cosmopolitan perspective, Australian cultural integrity remains the intact and dominant host of smaller, harmless or manageable cultural fragments* (Calcutt et. al., 2009)." Ook mensen met een beroep waarin interactie met anderen belangrijk is, minder etnische dreiging ervaren dan de zogenaamde technocraten (Lubbers en Güvelli, 2007). Dit komt door de communicatieve ervaringen van socio-culturele werkers en specifieke vermogens. Het mechanisme erachter is echter niet goed uitgezocht.

---

¹² En Pettigrew, 2006

2.7.1 Vormen van nationalisme

Het is echter ook belangrijk *wat* onder een nationale identiteit wordt verstaan. Als de nationale identiteit iets anders betekent in een land, dan kan de definitie in een ander land iets anders zijn. Dit kan leiden tot vertekende resultaten wanneer er crosscultureel onderzoek plaatsvindt (Braun, 2003). “*Constructive patriotism is defined as an attachment to country characterized by support for questioning and criticism of current group practices that are intended to result in positive change* (Schatz et. al., 1999: 151).” Als de definitie van nationalisme *civic* is, dan zullen er minder vooroordelen zijn tegenover immigranten dan wanneer nationalisme *ethnic* is (ibid). Etnisch nationalisme is meer gebaseerd op gedeelde ‘*ancestral*’, linguïstieke en culturele verbondenheid (Koopmans et. al., 2005). Deze soort nationalisme bleek uit het onderzoek van Schatz (1999) samen te hangen met een gevoel van dreiging en *ingroup favouritism*. Dit blijkt ook uit het onderzoek van Hjerem (1998).

Smith (2001) stelt echter dat deze dichotomie onzinnig is en zelfs misleidend. De oorzaak hiervan is dat alle soorten nationalisme berusten op “*shared conviction of its unique ancestry and history* (p.101).” Er moet ook worden gekeken naar de sociale representatie van de nationale identiteit. Uit een onderzoek van Maddens et. al. (2000) bleek dat Vlamingen die zich sterker identificeerden met Vlaanderen meer vooroordelen hadden dan de Walen die zich identificeerden met Wallonië. Een andere dichotomie die gemaakt kan worden is tussen het nationalisme en patriotisme. Nationalisme is “*blind obedience, and idealized excessive valuation of one's own nation, whereas patriotism supports heterogeneous structures within the society and a critical distance to the state and the regime. They are linked to different attitudes toward objects that are strange and different: Nationalism leads to the denigration of such outgroups and minorities, whereas patriotism strengthens tolerance toward such groups* (Blank & Schmidt: p.306)”. Nationalisme en patriottisme hoeven echter elkaar niet uit te sluiten. Sociale gebeurtenissen zoals 9/11 kunnen leiden tot een gevoel van bedreiging. In dat proces zal het patriottisme kunnen transformeren in het nationalisme. De intergroepscontext bepaalt dus of patriottisme actiever zal zijn of nationalisme (Li & Brewer, 2004).

2.7.2 Etnische hiërarchie

Een andere factor die interessant is bij de RCT is dat mensen niet evenveel dreiging ervaren door alle etnische groepen. Dit verschijnsel wordt de ‘etnische hiërarchie’ genoemd, waarbij sommige etnische groep zich hoger op een etnische ladder bevinden dan andere etnische groepen (Hagendoorn, 1995). In de praktijk blijkt dit bevestigd te worden. Uit het onderzoek van Michael Verkuyten en Barbara Kinket (2000) onder 230 Nederlandse autochtone kinderen blijkt dat er een duidelijk etnische hiërarchie is waarin Nederlanders bovenaan staan en Turken en Marokkanen onderaan. Ook in Zweden is er sprake van etnische hiërarchie (Snelmann & Ekehammar, 2005). In de landen van de voormalige Sovjetunie ook (Hagendoorn et al., 1998). In het artikel van Gijsberts (2004) ‘Concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen’ komt naar voren dat autochtonen het minst positief zijn over Marokkanen. Dit hangt volgens Gijsberts (2004) af van onder andere de ervaren dreiging door etnische minderheden.

Kinderen nemen vaak het gedrag van hun ouders over. Er is dan sprake van een primaire socialisatie. De ouders leren de kinderen alles bij: hoe tanden te poetsen en op welke manier formulieren in te vullen. De kinderen leren ook echter van hun ouders bepaalde denkbeelden en attitudes (Scheffer & Kipp, 2007). Daarom zal er nu gekeken worden welke rol ouders spelen bij de primaire socialisatie van de nationale identiteit.

2.8 Opvoeding: rol van ouders op de overdracht van de nationale identiteit

Om de ‘eigen’ culturele identiteit te preserven is het nodig om deze door te geven aan de volgende generatie door waardenoverdracht. Zowel de nationale als religieuze identiteit zijn niet *a priori* aanwezig in personen.

De belangrijkste bron van de overdracht van nationale identiteit is volgens Gellner (2006) de school, omdat daar culturele basis wordt aangeleerd die voor iedereen dezelfde is. De secundaire socialisatie speelt een belangrijke rol bij de overdracht van de nationale identiteit (Hechter, 2001). “*Bij het onderwijs gaat het om lezen en schrijven, rekenen en kennis van de wereld, de geschiedenis en het aanleren van normen om toegang te krijgen tot de nationale gemeenschap* (p.70, WRR, 2007).” Historisch gezien speelden de intellectuele elite een grote rol bij de oprichting van een

natiestaat. De meeste historici zijn het over eens dat de rol van de elites bij de vorming van het nationalisme zeer groot is. Het zijn de elites die als eerste sociale onrechtvaardigheid van een staat zien en zich daarnaar mobiliseren. Omdat ze de macht bezitten, kunnen ze veranderingen doorvoeren. Bovendien zijn elites cultureel onafhankelijk, goed opgeleid en sterk vertegenwoordigd in culturele beroepen (Hagendoorn et. al., 2000; Hechter, 2001).

Ook laatste tijd is er extra aandacht voor socialisatie binnen staatinstituties en gezin in Nederland. Tijdens de vorming van de Balkende IV- kabinet werd de ‘bemoeienis’ van de overheid met de opvoeding steeds duidelijker door de instelling van ministerie van Jeugd en Gezin met aan het hoofd minister Rouvoet. Opmerkelijk is daarbij dat de staat “weer” moet ingrijpen waar de opvoeding van ouders tekortschiet. Ook is de “vrijblijvendheid” ongewenst. Maar misschien nog interessanter is dat ministerie van Jeugd en Gezin streeft om jongeren goede burgers te maken¹³. Dit kan gezien worden als een vorm van sociaal kapitaal die door Bordieu’s theorie werd ontwikkeld (Ultee, Arts & Flap, 2003).

Ook kan de Nederlandse Canon gezien worden als een instrument ter bevordering en preservatie van de nationale Nederlandse identiteit. *“Kinderen verhalen vertellen over het land dat we samen bewonen, werkt bindend. Dat is wat we delen. Dat geldt ook voor mensen die hier nog niet zo lang wonen. Maar we hebben afgezien van het idee om te bepalen wat Nederland en de Nederlander nu precies zijn. Om dat vervolgens vanuit de geschiedenis te bepalen, is heel gevaarlijk. Bovendien is het Nederland dat we nu kennen, pas ontstaan in de 19e eeuw”*, aldus Van Oostrom, de initiatiefnemer van de Nederlandse Canon¹⁴. De Canon bestaat uit vijftig zogenoemde vensters. De kennis ervan is volgens van Oostrom het minimale wat een jongere zou moeten weten over de Nederlandse cultuur en geschiedenis. Hoe de primaire socialisatie van de nationale identiteit echter verloopt, is niet goed bekend (Blank & Schmidt, 2003).

Net zoals andere sociale identiteiten wordt nationale identiteit overgedragen door onder andere de ouders (Shaffer & Kipp, 2007). Kinderen die niet naar school gaan,

---

¹³ <http://www.jeugdengezin.nl/dossiers/beleid-2007-2011/default.asp>

¹⁴ <http://static.rnw.nl/migratie/www.wereldomroep.nl/actua/nl/nederland/geschiedenis/nederlandsecano n061017-redirected>

begrijpen etniciteit nog in de termen van uiterlijk, zoals de huidskleur (Quintana,1999). Dit betekent echter niet dat etniciteit bij kleine kinderen geen rol speelt. Al op jonge leeftijd leren kinderen hoe met etnische diversiteit om te gaan (Brown et. al., 2007). Hoe meer diverse etniciteit in de klas, hoe meer ze er mee om leren gaan.

Voorals ouders hebben een grote rol op het kind en de vorming van zijn identiteit (Corsaro & Eder, 1995; Marshall,1994; Killian & Hegtvedt, 2003): “*Parents and children are part of a biosocial system that actions to protect offspring and to ensure that they are able to deal with demands of social life* (Grusec & Hastings, 2007¹⁵).”

Dat ouders een belangrijke rol spelen bij socialisatie is niet verwonderlijk, aangezien familieleden de belangrijkste personen zijn in het informele netwerk (Pels & Dieleman, 2004). Hoe dit gebeurt en of de invloed wel zo groot is, wordt echter betwijfeld door sommige wetenschappers. Bovendien is het niet duidelijk of de overdracht van een cultuur gebeurt op een actieve wijze of puur door imitatie waarbij de kinderen het gedrag van hun ouders overnemen (Muldoon et. al., 2007; Chesire, 2001).

De traditionele socialisatietheorie gaat er van uit dat socialisatie functioneel is: socialisatie moet er voor zorgen dat mensen competent worden door internalisatie van de gangbare normen en waarden (Cheng & Kuo, 2000). Vanuit SIT theorie wordt etnische identiteit niet gezien als ‘*rule-like*’ en dus niet als een voorschrift (Wetherall, 2006). “...*Adolescents who reported that their families were socializing them about their ethnicity also tended to report that they had explored their ethnicity, felt good about their ethnic background, and felt a strong commitment to their ethnic identity* (p.392, Shin et. al., 2006).” Opvoeding heeft een grote invloed over hoe kinderen over bepaalde maatschappelijke thema’s denken. Zo bleek uit het onderzoek van Jaspers et. al. (2008) dat ouders in Nederland een grote rol spelen bij de vorming van bepaalde standpunten ten opzichte van homoseksualiteit, euthanasie en etnische minderheden. Bovendien is de invloed van moeders groter dan die van de vaders.

---

¹⁵ Echter blijkt uit een literatuuronderzoek van Hughesa et. al. (2006) dat er weinig literatuur is op het gebied van socialisatie onder ‘blanken’. Er is veel meer literatuur over etnische socialisatie onder etnische minderheden.

Hughes et. al. (2006) stellen dat overdracht van culturele identiteit gebeurt door middel van aanleren van vaderlandse geschiedenis, kinderen cultureel relevante boeken laten lezen en muziek laten luisteren; vieren van culturele feestdagen; eten van nationale gerechten; en kinderen aanmoedigen om taal te spreken van hun ouders.

Welke zaken ouders belangrijk kiezen en aan hun kinderen overdragen, verschilt per individu. Nagel (1994) stelt dat overdracht van nationale identiteit gezien kan worden als een winkelwagentje waarin de ouders selecteren wat zijn onder de nationale identiteit verstaan en belangrijk vinden.

Sommige wetenschappers beweren echter dat de rol van opvoeding bij de vorming van een nationale identiteit niet moet worden overschat en dat er rekening moet worden gehouden dat mensen *human agency* hebben waardoor ze informatie selectief selecteren en interpreteren (Thompson, 2001). Bovendien is opvoeding niet een eenrichtingsverkeer van de ouders naar de kinderen toe, maar hebben kinderen ook invloed op de manier waarop ouders reageren (Prinz, 2004; Rodriguez-Garcia & Wagner, 2009).

2.9 Conclusie literatuurstudie

Nationale identiteit is een sociaal representatie van een identiteit. Dit betekent dat het bij een nationale identiteit niet gaat om een mythe, er zijn immers overeenkomsten tussen mensen die bij een nationale identiteit tot onderlinge definities en componenten komen. Bij een nationale identiteit gaat het echter ook niet om de pure waarheid. De interpretaties waaruit de nationale identiteit bestaat verschillen tussen mensen. De nationale identiteit is echter niet gevormd binnen een dag maar heeft al redelijk lange geschiedenis achter de rug waarin ook het christendom een rol speelt. Dit leidt er toe dat de eigen nationale identiteit vaak een grote gevoelswaarde voor mensen heeft, die wel contextafhankelijk is.

De nationale identiteit wordt gevormd door de aanwezigheid van 'significant anderen': andere natiestaten en migranten die in Nederland verblijven. Hierdoor is de nationale identiteit aan veranderingen onderhevig. De nationale identiteit wordt in stand gehouden door de secundaire socialisatie. Op school wordt immers voor een groot deel geleerd wat de nationale identiteit zou moeten inhouden. De vaderlandse

geschiedenis speelt hierbij een belangrijke rol. Echter, ook de primaire socialisatie zou een belangrijke rol kunnen spelen. De ouders zijn immers het dichtst bij een kind en ‘vormen’ het kind voor een deel. De manier waarop dit gebeurt, is echter niet goed onderzocht.

De aanwezigheid van ‘significant anderen’ kan ook een invloed hebben op de ervaren dreiging. Dit kan plaatsvinden door de migranten in een land. Laatste tijd is het vooral de angst om de islamitische normen en waarden die conflicterend zouden zijn met de Westerse normen en waarden, waarin het protestantisme met diens *ausserweltliche* blik de boventoon voert. Ideeën over de inhoud van de nationale identiteit bepalen ook de vorm van het exclusionisme. Als er sprake is van een vorm waarin de migranten de ruimte krijgen om deel uit te maken van de natie, dan wordt er gesproken van *civic* nationalisme. Als de levensstijl van de migranten echter niet past binnen de nationale identiteit, dan leidt dit tot een meer exclusionistische vorm van het nationalisme, namelijk *ethnic nationalism*. In dat geval zal de dreiging door de migranten groot kunnen worden ervaren.

Een aantal theoretische concepten die wel in dit hoofdstuk worden genoemd, komen niet expliciet terug in de volgende hoofdstukken. Dit wil echter niet zeggen dat die theoretische concepten nutteloos zijn. De concepten worden gebruikt als houvast bij het coderen in MAXQDA2007. Het betreft bijvoorbeeld ‘verzuiling’, ‘mondialisering’ of ‘*top-down* benadering’.

Hoofdstuk 3: Methodologische verantwoording

Onderzoeksmethoden leeswijzer

Eerst zal het type onderzoek worden beschreven (3.1). Daarna wordt er iets verteld over de respondenten die aan het onderzoek hebben meegedaan (3.2), gevolgd door de data verzamelingsmethoden (3.3). Vervolgens wordt er verteld over de manier waarop de gegevens worden geanalyseerd (3.4). Dan volgt er betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek (3.5), gevolgd door sterke en zwakke punten van het onderzoek (3.6).

3.1 Type onderzoek

Het onderzoek zal kwalitatief van aard zijn, omdat er weinig over het onderwerp bekend is en de belevingswereld van respondenten beter te begrijpen. 't Hart et. al. (2005) zeggen over de kwalitatieve onderzoeksmethoden: *“Zij (onderzoekers) participeren in de te bestuderen situatie of nemen open interviews af, waarmee ze proberen de gebeurtenissen vanuit de visie van de betrokkenen te interpreteren. De onderzoeker zelf is dan het onderzoeksinstrument.”*

Het kwalitatieve onderzoek zal is in deze studie een fundamenteel wetenschappelijk onderzoek zijn. Het doel van fundamenteel onderzoek is de ontwikkeling en toetsing van theorieën voor de oplossing van kennisproblemen.

3.2 Respondenten

De populatie bestaat uit 52 mannelijke en vrouwelijke Nederlandse respondenten, variërend in leeftijd. De onderzochte eenheden zijn geselecteerd aan de hand van een eerdere kwantitatieve onderzoek. De longitudinaal kwantitatieve studie van de Netherlands Kinship Panel Study- dataset van bijna 8000 respondenten die ging over familiebanden in Nederland. Een deel van de survey had als onderwerp een potentiële interetnische huwelijk van dochter of zoon. De 52 respondenten zijn daarna

geselecteerd voor een open interview om te achterhalen waarom ze significant extremere antwoorden gaven dan de rest van de 7940 respondenten. De open interviews hebben wel plaats gevonden, maar zijn niet geanalyseerd. De open interviews die door Verkuyten zijn gedaan naar interetnisch huwelijk, vormen een onderdeel van een van het minipanel. De respondenten zijn geselecteerd aan de hand van hun antwoorden in de vragenlijsten. Mensen die tegen of juist voor het interetnisch huwelijk van hun kind waren, zijn opgenomen in het onderzoek. Bovendien is er verschil gemaakt tussen mensen die een buitenlandse partner hebben en voor of tegen het interetnisch huwelijk van hun kind(eren) zijn en mensen met en zonder een buitenlandse partner. Een gedeelte van het interview gaat over nationale identiteit, primaire socialisatie ervan en ervaren etnische dreiging.

3.3 Dataverzameling methode

Zoals al misschien duidelijk is, zal er in het onderzoek gebruik worden gemaakt van secundaire data. Dit is mogelijk doordat de data goed aansluiten bij te beantwoorden vraagstelling en doelstelling. De kwalitatieve dataverzameling heeft als voordeel dat de theorieontwikkeling gebaseerd is op de empirische gegevens, in dit geval de zienswijzen van de participanten.

3.4 Type analyses

Er zal een analyse van secundaire data plaatsvinden. Analyse in kwalitatief onderzoek houdt in dat gegevens worden uiteengerafeld in categorieën. Daarna worden deze categorieën benoemd met begrippen en worden relaties aangebracht en getoetst tussen de begrippen. De analyse zal plaatsvinden in drie opeenvolgende fasen (Boeije, 2005):

- Open coderen. De tekst wordt ingedeeld in fragmenten en elk fragment krijgt een code.
- Axiaal coderen. De codes worden omschreven en geordend ten opzichte van elkaar. Hierbij zal er een indeling worden gemaakt tussen hoofd- en subcodes.
- Selectief coderen. Er worden belangrijkste categorieën bepaald en relaties aangelegd tussen deze categorieën. Het doel hiervan is het beantwoorden van de probleemstelling.

Het uitgangspunt van de analyse is de constante vergelijking tussen waarneming, analyse en reflectie. Ook vindt er analytische inductie plaats door de drie bovengenoemde stappen in het coderen.

De analyse zal plaatsvinden met behulp van het computerprogramma MAXQDA2007. Dit is een programma voor het analyseren van kwalitatieve data. Er kunnen codes worden toegekend aan tekstfragmenten, waardoor er een codeboom ontstaat. Hieruit kan verder worden axiaal gecodeerd. Het voordeel is dat er een sterke visuele weergave is van de fragmenten en codes. Bovendien kunnen er memo's worden aangemaakt per code en per respondent, zodat gemakkelijk kan worden nagegaan wat een code betekent en wat een respondent in het kort gezegd heeft.

3.5 Betrouwbaarheid en validiteit

Kwalitatief onderzoek heeft als uitgangspunt om een open visie te hebben op wat de respondenten te zeggen hebben. Hierdoor is het soms lastig de betrouwbaarheid te waarborgen. Toch zullen er een aantal stappen worden genomen om de betrouwbaarheid zo goed mogelijk te waarborgen.

In de MAXQDA2007 zal er vaak gebruik worden gemaakt van memo's die de codes en kenmerken van de respondenten beter moeten toelichten. De inter-beoordelaars betrouwbaarheid wordt ook gebruikt om de betrouwbaarheid zo goed mogelijk te waarborgen. De inter-beoordelaars betrouwbaarheid houdt in dat de gegevens door meerdere onderzoekers worden gecodeerd om zo mogelijke codeerverschillen te vinden (Baarda, 1995).

Door een constante vergelijking zal de validiteit en betrouwbaarheid zo goed mogelijk worden gewaarborgd. Constante vergelijking houdt in dat er steeds een vergelijking plaatsvindt tussen categorieën en de literatuur. Dit is nodig om na te gaan of het literatuurgedeelte een 'fit' heeft met de resultaten. Ook kan er op deze manier gewerkt worden met *sensitizing concepts*, dit is positief voor de validiteit van het onderzoek (Boeije, 2005). Er is ook gebruik gemaakt van meerdere theoretische standpunten, wat de validiteit ten goede komt, dit komt doordat een brede theoretische referentiekader leidt tot een betere geldigheid. Bovendien leidt het gebruik van een gefundeerde werkwijze door de drie stappen van de codering tot de vergroting van de

betrouwbaarheid en validiteit.

Een open benadering moet er voor zorgen dat de belevingswereld van de respondenten goed begrepen wordt. Het gaat immers niet om het vinden van dé waarheid, maar om de perceptie van de respondenten. Er moet immers een onderscheid worden gemaakt tussen denken en doen.

3.6 Sterke en zwakke punten onderzoek

Een sterk punt van het onderzoek is dat de respondenten het woord krijgen om te vertellen over hun perceptie is op de nationale identiteit, de primaire socialisatie ervan en de ervaren etnische dreiging. De kwantitatieve onderzoeksmethode heeft als nadeel dat de respondenten uit een beperkt aantal antwoorden moeten kiezen, waardoor er soms een sociaal verschijnsel onvolledig wordt beschreven (Boeije, 2005).

De secundaire data zijn goedkoop en snel. Dit heeft als voordeel dat er meer tijd kan worden besteed aan een goede analyse.

De secundaire data hebben als voordeel dat er sprake is van non-activiteit. Dit houdt in dat de data en de dataverzameling niet beïnvloed zijn door de onderzoeker (Baarda, 1995).

De secundaire onderzoeksdata hebben echter ook een aantal nadelen. Ten een kan de onderzoeker niet doorvragen. Hij/zij moet roeien met de riemen die hij/zij heeft. Dit maakt het analyseren van gegevens soms moeizaam en kan leiden tot onvolledige antwoorden die de validiteit aantasten. In deze dataset in het bijzonder is er vrij slecht doorgevraagd zodat het gegeven mijn vraagstelling moeilijk(er) is te achterhalen wat nu eigenlijk de motieven zijn die ten grondslag liggen aan uitspraken. De onderzoeker kan derhalve niet anders dan interpreterend te werk gaan of middels het meten van effecten van specifieke gebeurtenissen, bijvoorbeeld het aankomen met een buitenlandse huwelijkspartner, om te zien hoe deze variabele effect sorteert op de invulling die de respondenten geven op Nederlanderschap, primaire socialisatie ervan en ervaren etnische dreiging. Zo wordt getracht te achterhalen hoe het mechanisme van identiteitsvorming en beleving in de praktijk werken. Dan ontstaat mogelijk inzicht in de variatie en contextafhankelijkheid van concepties van burgerschap of Nederlanderschap.

Ten tweede is er een vierdeling gemaakt tussen mensen die voor of tegen een

interetnisch huwelijk van hun kinderen zijn en of ze een buitenlandse partner hebben. Dit zou de validiteit naar beneden kunnen brengen. Want wellicht zien mensen die neutraal staan tegenover interetnisch huwelijk de nationale Nederlandse identiteit op een andere manier dan mensen die fel voor of tegen een potentiële etnische partner van hun kinderen zijn.

Hoofdstuk 4: Resultaten

Zoals al aangegeven in het vorige hoofdstuk is er gebruik gemaakt van de drie fasen van coderen. In de eerste twee fasen zullen er gegevens worden besproken van de uitkomsten van de open en axiale coderingsfase¹⁶. Ik heb gebruik gemaakt van memo's in MAXQDA2007. Er is gebruik gemaakt van veldbetrokken begrippen en ook begrippen uit de theoretische verkenning.

In dit hoofdstuk zal ten eerste worden beschreven welke betekenis mensen geven aan de Nederlandse nationale identiteit (4.1), gevolgd door de primaire socialisatie ervan (4.2). Daarna wordt er gekeken naar de betekenis van de religieuze identiteit en dan met name in de context van de Nederlandse nationale identiteit (4.3). Tot slot zal de ervaren dreiging door 'significant' anderen worden besproken (4.4). Het geheel wordt afgesloten met een samenvatting van de belangrijkste bevindingen (4.5). Ondanks de beperkingen van de data (zie methodehoofdstuk) zal er worden getracht om de resultaten zo goed mogelijk te beantwoorden aan de hand van de 52 geanalyseerde interviews.

4.1 De Nederlandse nationale identiteit

Wanneer er naar de Nederlandse nationale identiteit wordt gekeken, blijkt dat voor een derde van de respondenten de Nederlandse nationale identiteit belangrijk is. Deze respondenten geven aan trots te zijn op het land waar ze geboren en getogen zijn. Er zijn ook rond 20 respondenten die de Nederlandse nationale identiteit niet of nauwelijks belangrijk vinden. Wel vinden deze respondenten dat ze het goed hebben in Nederland en dat ze bijvoorbeeld gemakkelijk kunnen reizen naar andere landen, iets wat ze als positief ervaren. Twaalf respondenten vinden dat de Nederlandse identiteit iets neutraals is, dat wil zeggen niet goed en niet slecht. Met andere woorden wordt de Nederlandse nationale identiteit gezien als een feit. Dit komt overeen met de stelling van Malki (1992) dat mensen altijd bij een territorium horen.

Een respondent heeft dit mooi verwoord:

---

¹⁶ De codeboom staat in de bijlage.

“Ik ben een van de weinigen die niet de vlag uithangt, want ik vind dat helemaal niets voorstellen. Nederlander zijn: dat Nederland in Europa een redelijk sterk land is en dat het een eigen mening vertegenwoordigt. Als ik in België zou zijn geweest, dan was het België. Als het Duitsland was geweest, dan was dat ook goed geweest. Het is mij egaal. Mijn bed staat nu hier en dat blijft er staan.”

Dertien respondenten vinden het moeilijk om te verwoorden wat de Nederlandse identiteit inhoudt. Dit komt doordat deze respondenten vinden dat de Nederlandse identiteit steeds aan veranderingen onderhevig is, zowel door invloeden uit het binnen- en buitenland. Ook is het lastig voor respondenten om te zeggen wat ‘typisch’ Nederlands is:

“Ja, ik denk wel dat ik een Nederlandse cultuur heb. Alhoewel ik wel open probeer te staan voor andere.. voor dingen.. wat is de Nederlandse cultuur?”

Drie respondenten stellen deze fluiditeit van de Nederlandse identiteit een slechte trend, omdat daardoor de maatschappij verhardt. Dit zou komen door het steeds grotere proces van individualisering en de afname van het gevoel van saamhorigheid.

Dertien respondenten geven aan dat de vrijheid van meningsuiting iets typisch Nederlands is en dit wordt door de respondenten als heel belangrijk ervaren. Onder dit begrip vallen termen als openheid, eerlijkheid en tolerantie. Maar één respondent vindt echter dat de vrijheid van meningsuiting kan doorschieten naar een extreem die als ongewenst wordt ervaren, een opvallende bevinding. Mensen zouden dan proberen om steeds de grens van het toelaatbare op te zoeken.

Opmerkelijk is dat maar 2 respondenten de Nederlandse nationale identiteit definiëren in de termen van geschiedenis. Respondent 35 omschrijft het als volgt:

“En eh...wij zijn heel ...hoe leg ik dat uit, wij zijn heel internationaal, ook al zijn we maar zo klein en ik denk dat dat een verworvenheid is die al uit de zestiende, zeventiende eeuw komt.”

Zes respondenten vinden het Koningshuis een factor die de Nederlanders samen zou binden tot een natie. Drie respondenten zeggen expliciet dat het Nederlandse Koninklijke gezin geen deel uitmaakt van de Nederlandse identiteit.

Opvallend is dat mensen de gestructureerde manier van leven als echt iets Nederlands typeren. Het gaat hier niet alleen om cliché zaken als om zes uur avondeten, maar ook bijvoorbeeld de makkelijkheid van verkeersborden die mensen van punt A naar punt B leiden. Hieronder valt ook de gehaastheid en punctualiteit die de Nederlandse mensen zouden hebben. Vijf respondenten vinden dat de gestructureerde manier van leven zich het beste laat vangen in de manier waarop het sociale zekerheidsstelsel in Nederland geregeld is.

Respondent 23 hierover:

“Als je naar België en Duitsland kijkt, dan zie je dat daar de sociale voorzieningen niet zo goed zijn als bij ons. Die sociale voorzieningen vind ik wel erg belangrijk en vooral wanneer je daar zelf mee te maken krijgt. Mijn man werkt niet meer voor 100%, dat kan hij niet meer. Zulke voorbeelden zijn er wel meer en dan hebben wij toch wel een vangnet in Nederland en dat vind ik toch wel heel belangrijk.”

Interessant is verder dat maar drie respondenten de Nederlandse taal noemen als een belangrijke component van de Nederlandse nationale identiteit. Ook zijn er maar drie respondenten die vinden dat wanneer iemand in Nederland is geboren, zich Nederlander mag noemen. Dus volgens die respondenten mogen alleen mensen zich Nederlanders noemen, wanneer ze in Nederland zijn geboren.

Drie respondenten zijn trots op hun provinciale identiteit en koppelen daaraan een aantal karakteristieken. Zo zouden Amsterdammers tolerant zijn en een goed gevoel voor humor hebben. Groningers, bijvoorbeeld, zouden bescheiden en rustige mensen zijn. Ook zouden Groningers nuchter zijn, wat zich volgens de respondent samen kan worden gevat in het gezegde ‘doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg’. Één respondent zegt expliciet dat er een groot verschil is tussen mensen uit verschillende provinciale streken.

Opmerkelijk is dat er niet alleen positieve kenmerken worden gekoppeld aan de Nederlandse nationale identiteit. Ook al moet er worden gezegd dat het maar vijf respondenten zijn die de negatieve componenten van de Nederlandse nationale

identiteit noemen. Nederlanders zijn volgens een aantal respondenten chauvinistisch, kil, *narrow minded* en ze zouden er een dubbele moraal op nahouden.

Met dit laatste bedoelen ze dat Nederlanders een ding zouden zeggen, maar niet daarnaar zouden handelen.

4.2 Socialisatie nationale Nederlandse identiteit

De helft van de respondenten vindt het niet belangrijk om hun kinderen de nationale Nederlandse identiteit over te dragen. Als redenen worden genoemd dat mensen wereldburgers zijn geworden; opleggen van cultuur een slechte zaak is; Nederlanders niet beter zijn dan andere volken en dat alle mensen hetzelfde zijn.

Een derde van de respondenten vindt het wel belangrijk om hun kinderen de Nederlandse identiteit en cultuur mee te geven. In alle gevallen gebeurt de opvoeding op een onbewuste manier, dat wil zeggen dat de respondenten niet actief bezig zijn om na te denken op welke manier ze de Nederlandse cultuur en identiteit overdragen aan hun kinderen. Respondent 22: *“Nederlands eten en muziek luisteren gebeurt niet bewust. Alles gaat eigenlijk meer vanzelfsprekend, niet bewust dus.”*

Negentien respondenten proberen om de Nederlandse nationale identiteit over te dragen door de kinderen vertellen over vaderlandse geschiedenis. Respondent 51:

“Ja, op zich wel, ik vind wel dat ze wat mogen weten van de Nederlandse geschiedenis als ze Nederlander zijn, dat ze daar iets over mogen weten. Ook al zouden ze bijvoorbeeld in een ander land wonen.”

Zes respondenten proberen de Nederlandse geschiedenis over te dragen aan hun kinderen door samen met hun kinderen naar de musea te gaan die daarover gaan.

Het belang van de geschiedenis blijkt ook uit het feit dat achttien respondenten hun kinderen meegeven dat ze tijdens de Dodenherdenking twee minuten stil moeten zijn. Bovendien wordt er vaak aan de kinderen uitgelegd dat 4 mei een belangrijke dag is waarop mensen worden herdacht die voor de vrijheid hebben gestreden. Christelijke feestdagen spelen bij acht respondenten een belangrijke rol, het gaat hierbij vooral om Sint Nicolaas. 21 respondenten hun kinderen over het Koningshuis en viert de Koninginnedag met hun kinderen zodat ze iets mee krijgen van de Nederlandse cultuur.

Acht respondenten geven aan Nederlands te eten met hun kinderen. Opmerkelijk is dat negen respondenten vinden dat de Nederlandse identiteit wordt bevorderd wanneer kinderen naar het Nederlandse voetbalelftal kijken. Er zou dan een gevoel van saamhorigheid ontstaan. Respondent 23:

“Voetbal, als Nederland speelt, dan ben ik wel zo sjofinistisch dat ik wel kijk. En dat zijn ook dingen die je ook overdraagt.”

4.3 Religieuze identiteit

Zeven respondenten noemen de Christelijke feestdagen als een component van de nationale Nederlandse identiteit. Het betreft hier in de eerste plaats Sint Nicolaas. In de tweede plaats gaat het hier om Pasen en in de derde plaats Kerstmis. Respondent 7: *“Nou ja de Nederlandse feestdagen hebben we natuurlijk, dat zijn prachtige dingen, zoals Sinterklaas en Kerstmis en dat vind ik leuk.”*

Een kwart van de respondenten religie belangrijk in het leven. Respondent 23 vertelt waarom zij de religie nodig heeft in haar leven:

“Het geeft mij een vertrouwen en wanneer je het nodig hebt, je duidelijk merkt wanneer alles voor de wind gaat. In goede en kwade dagen zegt men vaak. Ik merk mijn religie meer in kwade dagen. Dat uit zich in bidden. Dat is voor mij belangrijk. Dat geeft je het gevoel, dat je er niet alleen voor staat. De rest van de familie is ook allemaal gelovig. Vanuit dat perspectief handel ik.”

Voor de helft van de respondenten speelt religie geen (belangrijke) rol in het leven. Dit zou met voorzichtigheid kunnen duiden op het proces van secularisatie.

Echter is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen religie en een bepaalde levensbeschouwing. Religie is meer traditionele institutionele vorm van geloof, terwijl bij de levensbeschouwing alle mogelijke percepties op het leven worden meegenomen.

Respondent 20 heeft het het beste samengevat:

“Nee, ik geloof wel, maar ik geloof niet in wat men het geloof noemt. Er is iets wat ons stuurt en er zijn dingen die gebeuren omdat het zo voorbestemd is. Ik kan dat niet gieten in een vaatje, dat een specifiek geloof, macht of onmacht heet. Er is iets. Ik geloof mijn eigen dingen. Belangrijk is de wereld waarin je zelf leeft en hoe je die beleeft, hoe je dat aan je kinderen uitlegt. Dat hoeft niet in de vorm van een mannetje.”

Zoals men kan zien, geloven mensen op in een hogere macht, maar doen ze dat niet onkritisch en zoeken ze steeds naar een nog beter passende visie op het leven. Het humanisme wordt ook een aantal keer genoemd. Respondent 49:

“Ik denk eerder dat het humanistische trekjes heeft, meer gebaseerd op mijn waarden en normen of zo, wat vind ik belangrijk in het leven zoals een aantal van die dingen die hier en daar aan de orde komen dat je daarnaar probeert te leven.”

Tien respondenten vinden dat een religie kan botsen met andere religies dan wel andere levensperspectieven. Daarbij wordt de islam redelijk vaak aangehaald. Het is echter niet met zekerheid te zeggen of dit door hun geloof komt, of dat dit komt omdat ze sowieso een slecht beeld over de islam hebben. Respondent 1:

“Maar nee, mijn vriendin is islamiet, islamitisch opgevoed, Mohammedaans, maar zag al heel snel de vrouwonvriendelijkheid, de discriminerende waarden die daar in zitten.”

4.4 Dreiging door niet-Nederlanders

Achttien respondenten zeggen geen dreiging te ervaren door allochtonen in Nederland en door andere landen. Respondent 6 zegt hierover:

“Nou, ja, kijk, nee. Ik denk het niet. Ik denk dat mensen dat zelf doen, omdat er heel kritiekloos bijvoorbeeld gekeken wordt naar televisieprogramma's, waarbij je hoort dat de boel meer gaat verengelsen, ik denk dat je dat zelf in de hand hebt. Ik zit daar niet zo mee.”

Meer dan de helft van de respondenten ervaart wel een dreiging door aanwezigheid van allochtonen in Nederland en door andere landen in de wereld. 22 respondenten vinden dat de Nederlandse identiteit en cultuur (langzaam) verloren gaat. De negatieve denkbeelden worden veroorzaakt door een drietal factoren: aanpassing van allochtonen aan autochtonen, islam en invloeden van anderen landen.

Zeven respondenten vinden dat Nederlanders zich teveel moeten aanpassen aan allochtonen. Dit wordt als ongewenst ervaren. Respondent 18:

“Ik vind het wel jammer als de minderheid de overhand gaat krijgen. Als er in mijn klas 3 buitenlandse kinderen zitten en de klas wil zich daarop gaan aanpassen, dan zeg ik dat ze verkeerd bezig zijn. Daar heb ik dan moeite mee.”

Negen respondenten vinden dat allochtonen teveel ruimte krijgen. Allochtonen zouden worden voorgetrokken, er zouden teveel folders in buitenlandse talen zijn, de inlassing van islamitische schoolfeesten wordt als ongewenst ervaren en de verdeling van subsidies zou uitvallen in het voordeel van allochtonen. Bovendien zouden er volgens vier respondenten teveel allochtonen in Nederland verblijven. Er is echter niet alleen sprake ervaren reële dreiging. Vier respondenten vinden dat de dreiging wordt veroorzaakt door de media die een negatief beeld schetst van allochtonen. Drie respondenten noemen als oorzaak het soepele toelatingsbeleid van de Nederlandse overheid.

Daarom niettemin vindt iets minder dan de helft van de respondenten dat allochtonen zich dienen aan te passen aan Nederlanders. Concreet gezien gaat het volgens elf respondenten om de beheersing van de Nederlandse taal. Volgens drie respondenten gaat het om de aanpassing aan de Nederlandse normen en waarden en drie respondenten vinden dat allochtonen moeten werken.

21 respondenten vinden dat cultuurverschillen kunnen botsen. Vaak gaat het om de botsing van niet-westerse culturen en islam versus Nederlandse dan wel Westerse normen en waarden. Respondent 52:

“het zal in het algemeen, nee dat klopt, dat weet ik eigenlijk niet, maar ik denk dat het gewoon zo is dat iemand van een andere cultuur andere ideeën, andere omgangsvormen, andere gebruiken heeft, en dat kan botsen.”

32 respondenten ervaren een dreiging van de islam, ook al moet er worden gezegd dat de mate van dreiging door de islam per respondent verschilt. Voor de helft van de respondenten gaat het om de ongelijke positie tussen man en vrouw in de islam. Respondent 36:

“Een islamitische man dat.... die mag meer dan een islamitische vrouw, die zit heel erg beperkt in haar regeltjes.”

Concreet gaat het bijvoorbeeld om constatering van de respondenten dat moslimvrouwen geen handen mogen schudden met mannen, het dragen van hoofddoeken en Boerka's die de vrijheid van vrijheid niet ten gunste komt en clitoridectomie. Opmerkelijk is ook dat negentien vrouwelijke respondenten aangeven dat de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in de islam een negatieve zaak is, tegenover acht mannen.

Zeven respondenten zijn bang voor het moslimextremisme. Twee respondenten zijn echter tegen alle vormen van religieus fanatisme. Volgens vier respondenten wordt de dreiging door islam vooral veroorzaakt door de media.

Echter niet alle etnische minderheden worden over één kam geschoren. Er is duidelijk een etnische hiërarchie aanwezig. Onderaan de ladder staan de Marokkanen. Daarna komen de Turken, omdat ze volgens de respondenten beter geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving dan Marokkanen. Deze twee groepen worden echter gemiddeld lager gewaardeerd dan Surinamers en Antillianen. De voornaamste reden is dat het islamitische geloof die de meeste Turken en Marokkanen aanhangen als problematisch wordt gezien. Antillianen worden lager gewaardeerd dan Surinamers, omdat ze te macho en agressief zouden zijn. Maar toch vinden de respondenten Surinamers en Antillianen 'hoger' dan Turken en Marokkanen, omdat de cultuur van Surinamers en Antillianen meer lijkt op die van de Nederlanders. Bovendien heeft Suriname en Antillen historische banden met Nederland gehad.

De dreiging wordt niet alleen veroorzaakt door allochtonen in Nederland maar ook door Amerika volgens vier respondenten. Respondent 1:

“Nee, nee, ja...God...Nou....ja, weet je wat mij ontzettend stoort en wat ik tientallen jaren geleden al zag is wat ik noem de Veramerikanisering, waar je mee gehersenspoeld wordt. Het fast food, de TV, de Engelse taal. Dat stoort me mateloos”

De dreiging kan van de zijkant komen door middel van migratie, zoals al hierboven werd beschreven. De dreiging kan echter ook ervaren worden van bovenaf. Hierbij is er sprake van ervaren dreiging door supranationale vormen van identiteit.

Maar drie respondenten vinden dat de Europese Unie een bedreiging vormt voor de Nederlandse identiteit. Mondialisering wordt door maar één respondent genoemd.

4.5 Samenvatting Bevindingen

4.5.1 Nationale Nederlandse identiteit en primaire socialisatie

Een derde van de respondenten vinden de Nederlandse identiteit belangrijk, 20 respondenten vinden dit niet belangrijk. Ook veel respondenten die de Nederlandse nationale identiteit niet belangrijk vinden, zijn wel van mening dat mensen het goed hebben in Nederland, vooral als het gaat om het sociale zekerheidsstelsel.

Er zijn ook dertien respondenten die het moeilijk vinden om aan te geven wat de Nederlandse nationale identiteit inhoudt, vanwege diens heterogene en fluïde karakter. Inhoudelijk gezien noemen dertien respondenten de vrijheid van meningsuiting als iets typisch Nederlands. Maar twee respondenten noemen de Nederlandse geschiedenis als onderdeel van de Nederlandse identiteit. De Nederlandse taal wordt door drie respondenten genoemd. Er worden niet alleen positieve kenmerken genoemd van de Nederlandse nationale identiteit. Vijf respondenten vinden Nederlanders chauvinistisch, kil, *narrow minded*.

De helft van de respondenten vindt het niet belangrijk om hun kinderen de nationale Nederlandse identiteit over te dragen, in tegenstelling tot anderen die dat wel vinden. Opvoeding van de Nederlandse nationale identiteit zou volgens de respondenten altijd onbewust en automatisch gebeuren. Vertellen over de Nederlandse geschiedenis vormt het belangrijkste mechanisme. Acht respondenten willen hun kinderen de Nederlandse nationale identiteit bijbrengen door het vieren van Christelijke feestdagen en dan vooral Sint Nicolaas. Interessant is ook dat

Nederlandse voetbal een rol speelt bij de primaire socialisatie van de nationale identiteit bij negen respondenten.

4.5.2 Christelijke identiteit (als onderdeel van de Nederlandse nationale identiteit)

Voor zeven respondenten vormen de Christelijke feestdagen een onderdeel van de Nederlandse nationale identiteit. Negentien respondenten geloven niet meer op traditionele manier, desondanks blijkt bij de helft van de respondenten een bepaalde levensbeschouwing wel een rol te spelen. Voor veertien respondenten vormt een religie een bron van normen en waarden. Tien respondenten geven niettemin dat verschillende religies met elkaar kunnen botsen.

4.5.3 Dreiging door niet-Nederlanders

Achttien respondenten zeggen geen dreiging te ervaren door 'significant anderen', dat in tegenstelling tot meer de helft van de respondenten die wel dreiging ervaren. 22 respondenten stellen dat de Nederlandse identiteit en cultuur verloren gaat. De negatieve denkbeelden worden veroorzaakt door een drietal factoren: aanpassing van allochtonen aan autochtonen, islam en invloeden van anderen landen.

Negen respondenten zeggen dat allochtonen teveel ruimte in Nederland krijgen, dit wordt als ongewenst ervaren. Vier respondenten vinden dat de dreiging wordt veroorzaakt door de media, drie respondenten noemen de soepele toelatingsbeleid van de overheid als oorzaak. Iets minder dan helft van de respondenten vindt daarom dat allochtonen zich dienen aan te passen aan Nederlanders. Het gaat dan vooral om de beheersing van de Nederlandse taal.

21 respondenten stellen dat verschillende culturen met elkaar kunnen botsen. 32 respondenten ervaren een dreiging van islam. 26 respondenten stoort zich aan de ongelijke man- vrouw verhoudingen binnen de islam.

Er is een etnische hiërarchie waarin de Surinamers en Antillianen boven de Turken en Surinamers staan. De belangrijkste oorzaak is de frictie tussen islamitische en Westerse culturen, vinden de respondenten.

Drie respondenten zien de Europese Unie als bedreigend voor de Nederlandse nationale identiteit. Mondialisering wordt door maar één respondent genoemd.

Hoofdstuk 5: Conclusie en discussie

Analyse

Waar in het voorafgaande hoofdstuk de resultaten van het onderzoek thematisch werden gepresenteerd en de variëteit aan meningen en houdingen in zijn volle breedte werden besproken, volgt in dit hoofdstuk een analyse van dit materiaal. In deze analyse zal er worden gekeken naar onderliggende patronen in de antwoorden van de geïnterviewden en zal tevens worden gepoogd worden deze patronen te verbinden aan inzichten verkregen uit ander onderzoek en literatuur.

Allereerst worden de uitspraken van de respondenten over de nationale identiteit meer precies bekeken, waar een meerderheid zegt hier niet zo'n grote waarde aan toe te kennen, verandert dit beeld als we hun antwoorden gaan bekijken onder de bijzondere conditie van 'ervaren' dreiging. Onder deze bijzondere omstandigheid blijkt dat respondenten ineens wel in staat zijn om expliciet te noemen of impliciet te bedoelen. Ten tweede is er de primaire socialisatie van de Nederlandse nationale identiteit waarin de respondenten mechanismen noemen op welke manier ze hun kinderen de Nederlandse identiteit proberen over te brengen. Impliciet vormen de mechanismen achter de primaire socialisatie een onderdeel van de nationale identiteit. Ten derde is er een potentiële buitenlandse schoondochter/zoon. Uit mijn onderzoek komt naar voren dat een etnische dreiging door een potentiële buitenlandse schoondochter/zoon vaak versterkt wordt. Dit heeft tot gevolg dat er expliciet en impliciet meer informatie wordt genoemd betreffende de oorzaken van etnische dreiging en de invloed van deze etnische dreiging op de inhoud van de nationale Nederlandse identiteit.

Uit wetenschappelijke onderzoeken blijkt dat identiteiten vaak subtieler zijn dan ze op het eerste gezicht lijkt (Antaki, Condor & Levine, 1996; Verkuyten, 1998; Haslam, Oakes & Reynolds, 1999). Binnen het psychologisch veld wordt dit *priming* genoemd, een proces waarin een identiteit versterkt wordt door een blootstelling aan een stimulus (Hong & Chiu, 2001). In dit onderzoek kunnen er een drietal contexten worden onderscheiden.

Door het introduceren van de contextverandering is het mogelijk om zelfs voor de respondenten die aangeven niet goed aan te kunnen geven wat de inhoud is van de

Nederlandse nationale identiteit, toch impliciete, inhoudelijke componenten te kunnen extraheren (5.1). Hieruit blijkt dat de Nederlandse taal een belangrijke component vormt voor de Nederlandse nationale identiteit (5.1.1), de Nederlandse geschiedenis (5.1.2), vrijheid van meningsuiting (5.1.3), het conformisme-denken (5.1.4) en instrumenteel nationalisme (5.1.5). Ook worden er een aantal negatieve kenmerken genoemd van de nationale Nederlandse identiteit (5.1.6). Daarna wordt er gekeken of er patronen zijn tussen de respondenten en hun redeneringen over de Nederlandse nationale identiteit (5.1.7).

Vervolgens wordt er besproken hoe de primaire socialisatie van de Nederlandse nationale identiteit plaatsvindt (5.2). Hierna wordt er geïnterpreteerd hoe het christendom deel uitmaakt van de nationale identiteit (5.3). Tot slot wordt er gekeken hoe de dreiging door migranten (5.4.1) en dan in het bijzonder islamitische migranten (5.4.2) en supranationale dreiging wordt ervaren, met betrekking tot de nationale identiteit (5.4.3).

5.1 De Nederlandse nationale identiteit

Kijkend naar het belang van de Nederlandse nationale identiteit, blijkt dat zonder de conditie van 'ervaren dreiging' maar een derde van de respondenten de Nederlandse nationale identiteit belangrijk vindt. Nationale identiteit lijkt hierdoor niet belangrijk en men zou op het eerste gezicht kunnen concluderen dat vergelijking met andere West-Europese landen de nationale identiteit niet als bijzonder sterk wordt ervaren. Zoals al eerder aangegeven, bleek dit uit de data van ISSP¹⁷ uit 1995.

5.1.1 De Nederlandse taal

De Nederlandse taal is belangrijker dan op het eerste gezicht valt op te maken uit de bevindingen. Als er namelijk gezegd wordt dat de dreiging van de Nederlandse nationale identiteit ervaren wordt doordat de Nederlandse taal onvoldoende wordt beheerst door allochtonen, dan betekent dit impliciet dat de Nederlandse taal deel uitmaakt van de Nederlandse nationale identiteit. Wanneer de allochtonen Nederlands moeten spreken om meer deel uit te maken van de Nederlandse nationale identiteit,

---

¹⁷ International Social Survey Programme

dan betekent dit dat de Nederlandse taal een onderdeel vormt van de Nederlandse nationale identiteit. Als men het zo bekijkt blijkt de Nederlandse taal bij dertien respondenten deel uit te maken van de Nederlandse nationale identiteit. Dit wordt ook bevestigd door ander onderzoek (Jones et. al., 2001; Gellner, 2006).

5.1.2 De Nederlandse geschiedenis

Ook bleek op het eerste gezicht dat de Nederlandse geschiedenis maar een bescheiden rol speelt binnen de Nederlandse nationale identiteit. Impliciet evenwel vinden heel wat respondenten dat de vaderlandse geschiedenis deel uitmaakt van de nationale Nederlandse identiteit. Moderne naties hebben hun nationale identiteit vooral te danken aan premoderne *ethnies* door mythen, symbolen, waarden, herinneringen en tradities (Smith, 2001; Grever & Ribbens, 2007). Kennelijk is het voor de respondenten moeilijk om dit expliciet te noemen en is een bepaalde context nodig om deze redeneringen te 'activeren'. Echter wanneer er de respondenten bijvoorbeeld gevraagd wordt naar de manier waarop ze hun kinderen de Nederlandse nationale identiteit willen overdragen, dan zeggen de respondenten vaak: door het vertellen van vaderlandse geschiedenis. De Nederlandse geschiedenis vormt dan dus een component van de Nederlandse nationale identiteit.

Hiermee samenhangend is dat de primaire socialisatie van de nationale Nederlandse identiteit plaatsvindt door kinderen te vertellen over het Koningshuis en Koninginnendag te vieren. Impliciet vormt het Koningshuis dus op die manier een onderdeel van de Nederlandse nationale identiteit.

5.1.3 Vrijheid van meningsuiting

Een andere inhoudelijke component die door alle respondenten al dan niet expliciet wordt genoemd is de vrijheid van meningsuiting. Vooral als het gaat om de dreiging door islam blijkt vrijheid van meningsuiting een belangrijk element van de Nederlandse identiteit. Geconcludeerd kan dus worden dat vrijheid als een soort heilige graal wordt gezien van de Nederlandse natie waartoe het volk zich toe keert. Hiertoe vallen ook begrippen als tolerantie. Het culturele conflict tussen de Westerse liberale normen en waarden en die van de islam worden ook bevestigd door het onderzoek van Sniderman en Hagendoorn (2008) en Rohmann (2006). Een andere

opmerkelijke onderdeel van de vrijheid van meningsuiting is de man vrouw gelijkheid. Deze factor wordt vooral genoemd naar aanleiding van de ervaren etnische dreiging en de experimentele conditie waarin een potentiële interetnische huwelijk van zoon en dochter ter sprake komt. Het onderzoek van Verkuyten en Hagendoorn (1998) bevestigt dat de man-vrouw gelijkheid een onderdeel is van de Nederlandse nationale identiteit.

5.1.4 Het conformisme- denken

Hiermee hangt samen dat de vrijheid van meningsuiting als een onderdeel van de ervaren nationale identiteit zich vertaalt in het conformisme- denken. Dit betekent dat het collectivistisch levensperspectief van voor de jaren zeventig niet helemaal verdwenen is, maar nog steeds een grote rol speelt. Aanpassing aan de groepsnorm is impliciet nog steeds belangrijk in Nederland (Vuijsje, 1997; Duyvendak, 2005). Het is namelijk zo dat het individualisme veel vrijheid biedt, maar daardoor het ook de enige juiste levensmanier is. Het individualisme streeft naar een individuele vorm van vrijheid, daardoor lijdt echter het collectief die een inperkende vrijheid als een noodzakelijke component vindt ter behoud van de sociale cohesie (Mahmood, 2005). Het individualisme kan echter gezien worden als een vorm van het collectivisme, aangezien iedereen geacht wordt individuele keuzes te maken. Respondent 35 zegt naar aanleiding van de vraag over een potentiële moslimpartner het volgende:

“Dat zou ik zelf vreselijk vinden. Want het is niet alleen dat ze een burka aanhebben, ze worden ook monddood gemaakt, zal ik maar zeggen. Nee, dat zou ik niet toelaatbaar vinden. Zo zijn ze niet opgevoed. Ze mogen van mij...ze moeten de mogelijkheid hebben te kunnen zeggen wat ze voelen en wat ze willen en dat soort dingen meer. En als dat op een gegeven moment niet meer kan omdat er een of andere despoot zegt dat dat zo moet, nee, dat zou ik onverteerbaar vinden.”

5.1.5 Instrumentele dimensie van het Nederlanderschap

Een nationale identiteit heeft overigens niet alleen gevolgen voor het denken. Met een nationale identiteit kun je ook dingen doen. Dit heet is een instrumentalistische kijk op de etniciteit (waarin de nationale identiteit een onderdeel vormt). Een etnische identiteit kan heel belangrijk voor de mensen zijn omdat ‘*it can combine an interest with an affect*’ (Glazer en Moynihan, 1975 in Govers & Vermeulen, 1997) –

Hetgeen vooral op kan spelen als er strijd is om schaarse materiële of symbolische goederen ervaren wordt. Uit mijn onderzoek komt sterk naar voren dat zelfs mensen die zich nauwelijks identificeren met de Nederlandse natie, desondanks het belang van het Nederlanderschap benadrukken. Wellicht hebben mensen behoefte aan de welzijn die bereikt kan worden door gebruik te kunnen maken van voordelen die het Nederlanderschap met zich meebrengt, zoals het recht tot gebruik van het sociale zekerheidsstelsel en vrijheid van meningsuiting.

Respondent 15:

“Elke keer als ik van vakantie terugkom dan denk ik “toch fijn om weer in Nederland te zijn”. Het is een schoon land, veilig land. Het is een fijn land om in te wonen. De zorg is goed. De wegen zijn netjes onderhouden.”

5.1.6 Negatieve kenmerken van de Nederlandse nationale identiteit

Opmerkelijk is dat er ook een aantal respondenten de Nederlandse nationale identiteit definieert in negatieve termen. Zoals als uit de bevindingen naar voren komt dat Nederlanders chauvinistisch, kil, *narrow minded* zouden zijn en een dubbele moraal op na zouden houden. Dit gegeven lijkt een breuk met de verwachtingen die op grond van de Sociale Identiteitstheorie zijn verwoord, namelijk dat mensen hun *ingroup* definiëren in positieve termen. Naarmate een persoon zich meer identificeert met de *ingroup*, zal hij/zij ‘eigen’ groep als een betere beschouwen dan andere groepen, met andere woorden is er sprake van ethnocentrisme (Gaertner & Dovidio, 2005). Als er gekeken wordt naar de kenmerken van de respondenten die negatieve componenten noemen van de Nederlandse nationale identiteit, dan kan gesteld worden dat deze respondenten in eerste instantie zeggen de Nederlandse nationale identiteit niet of weinig belangrijk te vinden. Pas nadat er gekeken wordt naar de mate waarin die respondenten de Nederlandse nationale identiteit als belangrijk vinden, blijkt er een patroon te zijn die in overeenkomst is met de Sociale identiteitstheorie: hoe meer zich iemand identificeert met de *ingroup*, des te minder negatief zal die persoon zijn over de *ingroup*. Dit betekent dat het onderzoek van Gaertner en Dovidio (2005) ondersteund wordt. Reicher en Hopkins (2001) stellen dat de identiteit een fluïde construct is en verandert doordat men in interactie is met andere etnische groepen. Dit

is ook wat naar voren komt uit dit onderzoek waarin sommige respondenten stellen dat de Nederlandse identiteit en cultuur verandert door de migranten die in Nederland verblijven.

5.1.7 Patronen in de mogelijke inhoudelijke variantie van de Nederlandse nationale identiteit

Als men kijkt naar de effecten van de een aantal belangrijk achtergrondvariabelen, dan komen de volgende patronen tevoorschijn.

Mensen met een buitenlandse partner hebben niet significant andere antwoorden gegeven op de vraag wat nou eigenlijk de Nederlandse nationale identiteit inhoudt dan mensen met een Nederlandse partner. Ook het belang van een nationale identiteit verschilt niet van mensen met dan wel zonder een buitenlandse partner. Wellicht is de invloed van andere factoren, zoals de opvoeding veel belangrijker dan die van het hebben van een buitenlandse partner.

Als er gekeken wordt naar de rol van sekse bij de vaststelling van de Nederlandse nationale identiteit, kan er geconcludeerd worden dat er geen significante en noemenswaardige verschil is tussen mannelijke en vrouwelijke respondenten.

Het zou kunnen zijn dat mensen met een buitenlandse partner de Nederlandse identiteit minder belangrijk vinden en een andere invulling aan geven dat de respondenten met een Nederlandse partner. Mensen met een buitenlandse partner hebben namelijk een intensievere communicatie met een 'significant' ander, namelijk hun partner en daardoor misschien een andere kijk op de Nederlandse identiteit. Het kan ook zo zijn dat mensen met een buitenlandse partner meer universalistisch zijn ingesteld, meer wereldburgers of meer multiculturalisten. Er lijkt echter geen significante effect te bestaan. De respondenten met een buitenlandse partner vinden de Nederlandse identiteit niet minder belangrijk dan de respondenten met een Nederlandse partner. Ook is er niet een effect van opleiding op de inhoud van de nationale identiteit en het belang ervan voor de respondent. Dit zou kunnen komen doordat de respondenten niet aselekt zich geselecteerd.

5.2 Primaire socialisatie van de Nederlandse identiteit

Nationale identiteit kan worden overgedragen door een primaire socialisatie.

Hoe de primaire socialisatie van de nationale identiteit echter verloopt, daarover is weinig bekend (Blank & Schmidt, 2003). Uit dit onderzoek komt ten eerste naar voren dat de helft van de respondenten zegt het niet belangrijk te vinden om aan de overdracht van de nationale Nederlandse identiteit aan hun kinderen te werken. Als er gekeken wordt naar de kenmerken van de respondenten die de primaire socialisatie niet belangrijk vinden, dan kan worden vastgesteld dat respondenten die aangeven de Nederlandse identiteit niet belangrijk te vinden of die aangeven neutraal te staan tegenover de Nederlandse identiteit, vaak ook niet actief proberen deze identiteit door te geven aan hun kinderen. Respondenten die aangeven de primaire socialisatie van nationale identiteit wel belangrijk te vinden, identificeren zich vaak sterk met de Nederlandse natie. Interessant is voorts ook dat er een tiende van de respondenten is die de Nederlandse identiteit niet belangrijk (of neutraal tegenover staan) desondanks proberen om deze door te geven aan hun kinderen.

Voor een deel van de mensen geldt dat primaire socialisatie belangrijk is, omdat kinderen van de respondenten hier een behoefte aan hebben door interesse. Voor een deel is de primaire socialisatie een vorm van de sociale kapitaal. Dit kan gezien worden als een ondersteuning over de theorie van cultureel kapitaal van Bourdieu (Ultee, Arts & Flap, 2003). Uit de literatuur blijkt dat het niet duidelijk is of de overdracht van een cultuur gebeurt op een actieve wijze, of puur door imitatie waarbij de kinderen het gedrag van hun ouders overnemen (Muldoon et. al., 2007; Chesire, 2001). Uit mijn onderzoek blijkt dat de overdracht van nationale identiteit vrijwel altijd onbewust gebeurt.

Primaire socialisatie in de context van de Nederlandse nationale identiteit

De primaire socialisatie van de nationale identiteit is dus een zaak waarbij de ouders niet elke dag bij stil staan/ stonden. Opvoeding is een tweerichtingsverkeer waarin zowel de ouders als de kinderen op een actieve wijze met elkaar omgaan en elkaar beïnvloeden (Prinzie, 2004; Rodriguez-Garcia & Wagner, 2009). Dit bleek ook uit mijn onderzoek. Met kinderen praten is wel een eigen en actieve manier om aan cultuuroverdracht te doen. Ook dat het hier om een gelijkwaardig gesprek gaat en waarschijnlijk niet om een autoritair eenrichtingsverkeer waarin grote verhalen als culturele absoluutheden worden overgebracht kan indicatief zijn voor de transmissie van culturele waarden die impliciet verbonden met waarden die aan de Nederlandse

identiteit. Denk hierbij aan de waarde die wordt toegekend aan vrije meningsuiting, gelijkheid en respect tussen ouders en kinderen. Deze zijn wellicht te contrasteren met meer hiërarchische relaties en autoritaire opvoedingsstijlen zoals deze in moslimgezinnen vaker plaatsvinden (Timmerman & Hermans, 2006).

Als er gekeken wordt naar concrete manieren waarop de primaire socialisatie van de Nederlandse nationale identiteit plaatsvindt, dan kan er worden vastgesteld dat dit vooral gebeurt door kinderen te vertellen over de vaderlandse geschiedenis. Hierin worden de bevindingen van het onderzoek van Hughesa (2006) bevestigd. Zoals al eerder aangegeven, is geschiedenis een belangrijk element van een nationale identiteit (Smith, 2001). Veel respondenten vertellen hun kinderen over het belang van 4 mei en dan in het bijzonder over de vrijheid van meningsuiting die hoog in het vaandel staat. Het Koningshuis heeft de laatste twee eeuwen een belangrijke rol gespeeld in Nederland. Symbolisch gaat het bijvoorbeeld om de opnamen van het Koningshuis in het volkslied (Wetenschappelijke raad voor het Regeringsbeleid, 2007). Koninginnedag vieren en de kinderen vertellen over het Koningshuis zijn voorbeelden van overdracht van de nationale identiteit.

In mijn onderzoek noemen de respondenten ook het vieren van Christelijke feestdagen als een manier om de Nederlandse identiteit en cultuur over te dragen op hun kinderen.

5.3 Christelijke identiteit als een onderdeel van de Nederlandse nationale identiteit

Maar zeven respondenten onderschrijven de stelling dat de Christelijke identiteit een deel uitmaakt van de Nederlandse nationale identiteit. Opmerkelijk is dat vijf van die respondenten mensen zijn met een buitenlandse partner. Wellicht is het hebben van een buitenlandse partner bevorderend om de componenten van een nationale identiteit te vinden. Alle zeven respondenten ervaren frictie tussen christendom en islam en dan met name op het gebied van man- vrouw verhoudingen.

Sommige respondenten daarentegen noemen ook dat primaire socialisatie van de Nederlandse identiteit gebeurt door het vieren van Christelijke feestdagen en dan vooral Sinterklaas. Ook als er gesproken wordt over de dreiging van de nationale Nederlandse identiteit, dan gaat het vaak impliciet om bedreiging van de Christelijke identiteit. Als men ook de impliciete componenten van de Christelijke identiteit opneemt, dan vinden meer respondenten dat de Christelijke identiteit een uitmaakt

van de Nederlandse nationale identiteit. Men kan bijvoorbeeld denken aan de tien geboden.

Respondent 52:

“Kijk, dat ik niet christelijk ben opgevoed of dat niet zo voel dat betekent nog niet dat ik wel heel duidelijk die christelijke cultuur nog in me heb en ken. Dus dat is toch de religie die voor een groot deel bepaalt hoe de cultuur is. Nog afgezien van het feit of je religieus bent of niet. Dus daarom heb je het over een andere cultuur.”

De Christelijke religie vormt voor ongeveer iets meer dan een kwart van de respondenten een onderdeel van de Nederlandse nationale identiteit. Dit komt deels overeen met de onderzoeken van Asad (2003) en Kinvall (2004) die stellen dat religie een belangrijke onderdeel vormt van een nationale identiteit. Echter als men kijkt naar het belang van religie in de ervaren nationale identiteit dan kunnen er twijfels rijzen. Er kan voorzichtig worden geconcludeerd dat de Christelijke identiteit een deel uitmaakt van de Nederlandse nationale identiteit, maar dat dit niet een heel sterk verband is. Interessant is ook dat de respondenten die religie niet belangrijk vinden, expliciet of impliciet aangeven dat het Christendom deel uitmaakt van de nationale Nederlandse identiteit. Dat Christendom een redelijk geringe rol speelt in de nationale identiteit, komt wellicht door het feit dat veel respondenten religie niet meer uitoefen in geïnstitutionaliseerde vorm, maar hun eigen levensperspectief hebben, waarin er ruimte is voor verschillende levensvisies. Dit past het proces van individualisering die sinds de jaren zestig steeds belangrijker is geworden in Nederland (Vuijse, 1997). Mensen zijn steeds mondiger geworden en zoeken op een actieve manier naar een levensperspectief die voldoening geeft in het leven.

Primaire socialisatie van de Christelijke identiteit

De religieuze identiteit wordt ook door de respondenten doorgegeven aan hun kinderen. Meer dan de helft van de respondenten probeert dit te doen. Interessant is dat primaire socialisatie van de Christelijke identiteit ook gevoerd wordt door de respondenten die een geïnstitutionaliseerde vorm van religie niet belangrijk vinden. Het gaat dan vooral om de beginselen van de Christelijke religie, zoals de tien geboden. Het Christendom vormt dus een mechanisme van socialisatie, ook al verschilt de mate

hiervan per respondent. Ook is het zo, dat net zoals bij de primaire socialisatie van de Nederlandse nationale identiteit, dat er een wisselwerking is tussen het kind en zijn ouders.

5.4 Dreiging door ‘significant anderen’

In Nederland is er sprake van twee soorten dreiging, namelijk dreiging die komt via de zijkant, met andere woorden zijinstroom van de migranten in Nederland. De ervaren dreiging kan ook komen van bovenaf, het betreft dan vooral het voelbaar optrekken van supranationale instituties zoals de Europese Unie en het proces van mondialisering.

5.4.1 Dreiging door migranten in Nederland

Meer dan de helft van de respondenten ervaart dreiging door de aanwezigheid van migranten in Nederland. Wanneer men echter ook impliciete stellingen neemt, lijkt het erop dat dit aantal nog groter is. Opmerkelijk is dat redelijk veel mensen die eerst aangaven niet of nauwelijks etnische dreiging te ervaren, toch in de context van een interetnisch huwelijk aangeven niet moeiteloos het mee eens zijn als hun kinderen een potentiële buitenlandse partner zouden krijgen. Ook wordt de dreiging nog sterker ervaren door de context van een potentiële allochtone schoonzoon/dochter door de respondenten die al aangaven etnische dreiging te voelen. Als het gaat om de dreiging van de ‘zijkant’ dan kan er worden gesteld dat het vooral gaat om dreiging van immateriële aard, namelijk om dreiging van de Nederlandse normen en waarden. Dit komt overeen met de symbolische conflicttheorie van Stephan en collega’s (1999). Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat vooral mensen uit lagere segmenten van de samenleving een etnische dreiging ervaren, omdat daar ook relatief veel allochtonen zijn en dus er meer strijd heerst om schaarse goederen zoals banen (Lubbers, Güvelli, 2007; Gonzales et. al., 2008). Er is geen significante verschil gevonden in het huidige onderzoek gevonden wat betreft de etnische dreiging: zowel bij hoger- als lageropgeleiden gaat het om ervaren dreiging van de Nederlandse normen en waarden. Het gaat vooral om de ontevredenheid van de respondenten die ze zien in de onvoldoende aanpassing aan “de Nederlanders” en de “Nederlandse cultuur”. Wanneer mensen over de nationale identiteit praten, weten zij echter vaak niet precies te

benoemen wat de Nederlandse cultuur inhoudt. De aanpassing kan worden gezien als een soort van conformisme- denken, waarin de Nederlandse normen en waarden als het juiste worden gezien door de respondenten. Vooral in de context van interetnische huwelijken geven de respondenten aan dat ze een potentiële allochtone schoonzoon/dochter zouden accepteren, mits deze ‘vernederlandst’ is, en dus aangepast aan de Nederlanders. Dit zou kunnen wijzen op een *civic* vorm van burgerschap (Schatz et. al., 1999). Respondenten krijgen de ruimte om zich aan te passen, maar moeten zich ook conformeren. Ook dit duidt op het conformisme denken en voor de nationale identiteit betekent dit dat mensen die niet in Nederland geboren zijn in Nederland wel deel kunnen uitmaken van de Nederlandse natiestaat. Ook wordt er niet evenveel dreiging ervaren door de respondenten. Uit mijn onderzoek blijkt dat Surinamers bovenaan staan, gevolgd door Antillianen, Turken en Marokkanen. Dit gegeven komt overeen met het onderzoek van Verkuyten en Kinket (2000), Gijsberts (2004) en Hagendoorn (1995).

5.4.2 Ervaren dreiging door de islam

Wat vaak als een bedreiging wordt gezien door de respondenten, is de islam. islamitische normen en waarden worden door de respondenten geassocieerd met het ontbreken van vrijheid van meningsuiting en een ongelijke man- vrouw verhouding. Als men het abstract bekijkt dat is er een onverenigbaarheid tussen de Nederlandse normen en waarden die sterk gericht zijn op individuele vrijheid en ontplooiing en de islamitische normen en waarden die worden gezien als sterk collectivistisch en hiërarchisch (en dan in het bijzonder qua genderongelijkheid).

De bedreiging van de islam wordt nog sterker wanneer er een (potentieel) interetnisch huwelijk ter sprake komt van de eigen zoon of dochter. De respondenten benadrukken vaak dat ze bang zijn dat hun dochter hun vrijheid zouden verliezen als ze zouden trouwen met een islamitische man, of onderdrukt wordt. Het betreft niet alleen respondenten die de Nederlandse nationale identiteit belangrijk vinden. Ook mensen die aangeven de Nederlandse nationale identiteit niet belangrijk te vinden, ervaren toch een gevoel van onverenigbaarheid en frictie tussen de Nederlandse en islamitische normen en waarden. De hypothese dat naarmate iemand sterker nationalistisch is en daardoor meer dreiging ervaart, lijkt hier niet op te gaan. Dit is een ontkrachting van de resultaten uit het onderzoek van Sniderman en collega's

(2004). Dit kan komen omdat nationale identiteit een onderwerp is die mensen vaak niet uit zichzelf kunnen benoemen, maar dat er een bepaalde context moet zijn, waarin de nationale identiteit naar voren komt.

5.4.3 Supranationale dreiging

Er is ook sprake van dreiging van ‘bovenaf’. In vergelijking met de dreiging die de migratie werd ervaren, is de dreiging van bovenaf zeer gering te noemen. Wellicht is dit een bias die gevormd wordt door het onderwerp. Bij een interetnisch huwelijk is de kans natuurlijk vele malen groter dat de respondent het heeft over dreiging van migranten dan over een supranationale dreiging. Bovendien gaat het onderzoek over nationale identiteit en niet over een Europese identiteit.

5.5 Conclusie

In dit hoofdstuk wordt er antwoord gegeven op de gestelde deelvragen.

De hoofdvraag van mijn onderzoek luidt:

Welke betekenis geven autochtone Nederlanders aan de nationale identiteit en hoe worden deze betekenissen overgedragen aan hun kinderen?

Deze vraag wordt beantwoord door antwoorden te geven op de volgende deelvragen.

- Wat betekent het om Nederlander te zijn?

Voor sommige Nederlanders is de Nederlandse nationale identiteit belangrijk, voor anderen wat minder of helemaal niet. Veel Nederlanders hebben moeite met het verwoorden van de inhoud van de nationale identiteit. Door de introductie van de experimentele condities zijn er meer componenten van de Nederlandse nationale identiteit gevonden. Nederlanders hechten veel waarde aan de vrijheid van meningsuiting, dit vertaalt zich echter ook vaak in het conformisme-denken. Aangezien de migranten wel de ruimte krijgen om zich aan te kunnen passen aan de Nederlanders en deel uit te maken van de Nederlandse identiteit, kan er met

voorzichtigheid gesproken kunnen worden van *civic nationalism*. Als er namelijk sprake zou zijn van *ethnic nationalism*, dan zouden de respondenten geen ruimte krijgen om deel uit te maken van de Nederlandse imaginaire natie. Zolang de migranten echter ‘vernederlandst’ zijn, worden ze vaak geaccepteerd door de autochtonen. Respondent 2 zegt over zijn Chileense vrouw:

“...zij is helemaal vernederlandst. Haar ouders zijn ook vernederlandst, met de Nederlandse cultuur en zij is met de Nederlandse normen en waarden, wat dat ook zijn, opgegroeid.”

De Nederlandse taal en vaderlandse geschiedenis (met onder andere het Koninklijk Huis), zijn ook belangrijke bouwstenen van de nationale identiteit. Bovendien geeft het Nederlanderschap het voorrecht om goed te kunnen leven in Nederland waar het veilig is en men gebruik kan maken van sociaal zekerheidsstelsel. Interessant is dat de identiteit contextafhankelijk is.

-Hoe wordt de nationale identiteit door de ouders overgedragen aan hun kinderen en welke waarde hechten de ouders hieraan?

De primaire socialisatie van de Nederlandse identiteit gebeurt onbewust. Veel Nederlanders die zich identificeren met Nederland, proberen ook deze identificatie door te geven aan hun kinderen. Opmerkelijk is ook dat er ook Nederlanders die aangeven de Nederlandse identiteit niet belangrijk te vinden, toch proberen om de Nederlandse nationale identiteit over te dragen aan hun kinderen. Concreet gezien vindt de primaire socialisatie van de nationale identiteit door gesprekken over de vaderlandse geschiedenis, het Koninklijk huis en Christelijke feestdagen.

-Welke rol speelt de christelijke identiteit in de betekenis van nationale Nederlandse identiteit?

Het Christelijk geloof maakt deel uit van de Nederlandse nationale identiteit, maar dit verband is niet sterk te noemen. Het gaat dan vooral om het vieren van Christelijke feestdagen en de primaire socialisatie van de nationale Nederlandse identiteit door kinderen te vertellen over de betekenis van Christelijke feestdagen. Opmerkelijk is dat

impliciet er ook respondenten zijn die aangeven de Christelijke identiteit niet belangrijk te vinden, maar die stellen dat het Christendom een deel uitmaakt van de Nederlandse nationale identiteit.

-Hoe ervaren de Nederlanders mogelijke culturele dreiging door niet- Nederlanders?

Veel Nederlanders ervaren dreiging door de aanwezigheid van migranten in Nederland. Het gaat vooral om de dreiging van immateriële aard en dan voornamelijk over de aanpassing van niet-westerse migranten aan Nederlandse normen en waarden en dan vooral de vrijheid van meningsuiting. De migranten die moeite zouden hebben om zich aan Nederlanders aan te passen, zijn moslims. Er blijkt een sterke discrepantie te zijn tussen de liberale Westerse normen en waarden en de collectivistische normen en waarden van de islam, waarin er een sterke hiërarchische structuur is en dan vooral tussen mannen die bovenaan de ladder staan en de vrouwen onderaan. Dit heeft tot gevolg dat er een duidelijke etnische hiërarchie is waarin Surinamers en Antillianen boven de mohammedaanse Turken en Marokkanen staan. Wellicht komt het door het onderwerp, maar de supranationale ervaren dreiging is gering.

5.6 Discussie

Hieronder worden de belangrijkste bevindingen besproken in de context van wetenschappelijk onderzoek op het veld van nationale identiteit, primaire socialisatie en etnische dreiging (5.6.1). Daarna wordt er gekeken naar sterke (5.6.2) en minder sterke punten van het onderzoek (5.6.3) die uitmonden in een aantal suggesties voor het vervolgonderzoek (5.6.4).

5.6.1 Theoretische positionering

Het onderzoek heeft meer helderheid gecreëerd over de inhoud van de Nederlandse nationale identiteit. De bevindingen komen overeen met het onderzoek van Lubbers die stelt dat de nationale identiteit nog steeds belangrijk is (2008; Dotinga, 2010). De sociale identiteitstheorie wordt daarmee bevestigd doordat de nationale identiteit als een van de belangrijkste vormen van een sociale identiteit is (Chrysochoou, 2004).

Het proces van individualisering speelt hierin een grote rol (Vuijse, 1997), wat zich vertaalt in de vrijheid van meningsuiting die als typisch Nederlands wordt gezien in mijn onderzoek (Verkuyten & Hagendoorn, 1998). Dit lijkt ook te leiden tot het conformisme-denken (Duyvendak, 2005). De Nederlandse geschiedenis als een component van de Nederlandse identiteit wordt ook relatief vaak genoemd, dit komt overeen met de het onderzoek van Schama (1987) Smith (2001), Gillaerts (2002), Gellner (2006) en Grever (2007). Hierin speelt het Koninklijk huis ook een rol (WRR, 2007). Ook de Nederlandse taal speelt een belangrijke rol bij de identificatie met Nederland (Jones et. al., 2001; Gellner, 2006). Dit geldt met in de contextveranderingen, wanneer er gesproken wordt over primaire socialisatie van de Nederlandse identiteit en ervaren etnische dreiging door migranten.

De Christelijke identiteit maakt volgens een deel van de respondenten een deel uit van de Nederlandse nationale identiteit, maar het belang ervan is niet zeer belangrijk te noemen. Het onderzoek van Asad (2003) en Kinvall (2004) wordt dus deels bevestigd, doordat het lijkt dat Asad en Kinvall het belang van de religie binnen een nationale identiteit veel sterker benadrukken dan in dit onderzoek. Het secularisatieproces lijkt dus ook binnen Nederland een grote rol te spelen. Identiteit is afhankelijk van de context (Antaki, Condor & Levine, 1996; Verkuyten, 1998), wanneer er een bepaald onderwerp aan bod komt, zoals de etnische dreiging, blijken de respondenten meer te vertellen te hebben over de Nederlandse nationale identiteit, al dan niet expliciet. Hiermee wordt het mechanisme van *priming* bevestigd (Hong & Chiu, 2001).

De primaire socialisatie van de Nederlandse nationale identiteit verloopt onbewust, De vraag hoe het socialisatieproces van de nationale identiteit gebeurt, wordt hiermee beantwoord (Muldoon et. al., 2007; Chesire, 2001; Blank & Schmidt, 2003). Ouders proberen hun kinderen vooral te vertellen over de vaderlandse geschiedenis en Nederlandse feestdagen te vieren. Deze bevinding ondersteunt het onderzoek van Hughes et. al. (2006). Echter is het ook zo dat ouders zelf een keuze maken wat zij als relevant vinden bij primaire socialisatie (Nagel, 1994) van de Nederlandse nationale identiteit, *human agency* speelt dus een belangrijke rol. In het proces van primaire socialisatie krijgen kinderen echter ook de ruimte, doordat ze vragen kunnen stellen aan hun ouders en voor een deel het gesprekstof bepalen. Er is dus sprake van wisselwerking tussen ouders en hun kinderen (Prinz, 2004; Rodriguez-Garcia & Wagner, 2009).

Wanneer er gekeken wordt naar de ervaren etnische dreiging door migranten, dan kan er gesteld worden dat het vooral gaat om dreiging van symbolische aard. Het onderzoek van Schneider (2008), Sniderman en collega's (2004) wordt gevalideerd. Hiermee wordt dus de realistische conflicttheorie bevestigd. De dreiging wordt vooral ervaren doordat de Nederlandse normen en waarden zouden botsen met die van de islam. De bevindingen van Rohmann en collega's (2006) worden hiermee bevestigd. Ook is er sprake van het praten in 'wij-zij', wat overeenkomt met het onderzoek van Verkuyten (2001). Ook bleek veel vaker dat mensen hun *ingroup* als een betere zagen dan *outgroups*, wat kan leiden tot verificatie van het verschijnsel ethnocentrisme van de SIT (Gaertner & Dovidio, 2005). Het onderzoek van Gùvelli (2007) komt niet overeen met de bevindingen in mijn onderzoek, waaruit blijkt dat opleiding geen significante effect heeft op de ervaren etnische dreiging. Dit is ontkrachting van de realistische conflicttheorie, omdat RCT stelt dat mensen uit lagere segmenten meer etnische dreiging zullen ervaren doordat er meer migranten zich ook in de lagere sociaaleconomische klassen bevinden.

Outgroups worden in het onderzoek door de respondenten niet over één kan geschoren, er is een etnische hiërarchie waarin Surinamers en Antillianen bovenaan de 'etnische ladder' staan en Marokkanen onderaan. Het verschijnsel van etnische hiërarchie van Hagendoorn (1995) wordt bevestigd.

Qua burgerschap zou Nederland getypeerd kunnen worden als een land waarin *civic nationalism*, aangezien de migranten de ruimte krijgen om deel uit te maken van de Nederlandse natie mits ze zich voldoende aanpassen op vooral cultureel niveau (Koopmans et. al., 2005; Schwartz et. al., 1999).

5.6.2 Meerwaarde onderzoek

Het onderzoek heeft meer helderheid gecreëerd in de beantwoording van de vraag waaruit de Nederlandse nationale identiteit gevormd wordt. Ondanks het slechte doorvragen van de interviewers, zijn er een aantal belangwekkende uitkomsten zoals hierboven uiteengezet. Kwantitatieve data hebben als nadeel dat het antwoord al vaststaat, waardoor de respondenten in hokjes- denken moeten redeneren en hun antwoorden hierop aanpassen. De kwalitatieve data hebben als voordeel dat de respondenten zelf antwoorden kunnen geven vanuit hun eigen perceptie en dat ze die antwoorden vooral kunnen toelichten. Er kunnen redenen worden aangegeven

waarom men op de een of andere manier denkt en/of handelt. Er kan dus niet alleen gekeken worden naar wat er gebeurt maar ook waarom er iets gebeurt.

Ook is het aantal interviews redelijk groot, waardoor er een goed beeld ontstaat over de Nederlandse nationale identiteit, ervaren etnische dreiging en primaire socialisatie van de nationale identiteit (waarvan de Christelijke identiteit deels een rol vormt).

5.6.3 Beperkingen

Er zijn een paar beperkingen te noemen bij dit onderzoek. Ten eerste kon in het onderzoek niet worden doorgevraagd, omdat de data secundair zijn. Hierdoor moest de onderzoeker zijn best doen om nuttige antwoorden te kunnen krijgen. Dit had tot gevolg dat er vragen over vooral de primaire socialisatie moeilijk beantwoord konden worden.

Ten tweede was er de bovengenoemde indeling tussen mensen die voor of tegen een interetnisch huwelijk van hun kinderen zijn en of ze een buitenlandse partner hebben. De selectie van respondenten was niet *at random*. Dit zou de validiteit naar beneden kunnen hebben gebracht. Want wellicht zien mensen die neutraal stonden tegenover interetnisch huwelijk de nationale Nederlandse identiteit op een andere manier dan mensen die fel voor of tegen een potentiële etnische partner van hun kinderen zijn. Hierdoor zijn er wellicht geen patronen gevonden, die bij *at random* selectie van de respondenten wel aanwezig zouden zijn.

5.6.4 Suggesties vervolgonderzoek

Ten eerste zou er een gelijksoortig onderzoek met open interviews beter moeten worden doorgevraagd. Doorvragen is nodig tot het moment waarop de *saturation* plaatsvindt, totdat de core van het antwoord wordt verkregen.

Ten tweede zou er een meer *at random* selectie moeten plaatsvinden, want het is wellicht zo dat in het huidige onderzoek de antwoorden worden beïnvloed door de manier van selectie. Vooral de vraag over de manier waarop de Christelijke identiteit een onderdeel vormt van de Nederlandse nationale identiteit was moeilijk te beantwoorden.

Ten derde zouden de respondenten beter moeten worden geïnformeerd over de vragen die in het interview aan bod komen. Veel respondenten zeiden namelijk dat het lastig

was om de vragen over de nationale identiteit en de primaire socialisatie ervan te beantwoorden, omdat het abstracte en complexe onderwerpen zijn waarover de respondenten niet elke dag nadenken.

Ten vierde zou het interessant zijn om te onderzoeken in welke context de respondenten meer of minder vertellen over de nationale Nederlandse identiteit. Zo zou het bijvoorbeeld kunnen zijn dat de respondenten duidelijkere antwoorden geven wanneer er vragen worden gesteld over de kenmerken van andere etnische groepen die zich in Nederland bevinden. Met andere woorden zou er meer aandacht moeten komen voor contextverandering die een bepaalde identiteit activeert.

Ten vijfde zou het proces van primaire socialisatie van de Nederlandse nationale identiteit beter bestudeerd moeten worden, doordat in mijn onderzoek er niet echt sprake was van een sterk verband.

Ten zesde is het interessant om te onderzoeken hoe de supranationale dreiging ervaren wordt door Nederlanders. In dit onderzoek kwam deze nauwelijks naar voren, terwijl uit andere bronnen blijkt dat supranationale dreiging als groot ervaren wordt (Lubbers, 2008).

Bronnenoverzicht

Amett, J. (1995). Broad and Narrow Socialization: The Family in the Context of a Cultural Theory. *Journal of Marriage and Family*. (57) 3 , 617-628.

Anderson, B. (2006). *Imagined communities : reflections on the origin and spread of nationalism* . London: Verso.

Asad, T. (2003). Secularism, Nation-State, Religion. In *Formations of the Secular: Christianity, islam, Modernity*, pp. 181-201. Stanford: Stanford University Press.

Baarda, D. B. & De Goede, M.P.M. (2001) *Basisboek methoden en technieken*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Berry, J.W. (1997). Immigration, Acculturation and Adaptation. *Applied Psychology*. 46, 5-68.

Blank, T. & Schmidt, P. (2003). National Identity in a United Germany: Nationalism or Patriotism? An Empirical Test with Representative Data. *Political Psychology*. (24) 2, 289-312.

Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek*. Amsterdam: Boom.

Braun, M. (2003). Errors in Comparative Survey Research: An Overview. In J.A. Harkness, F.J.R. van de Vijver., & P.Ph. Möhler (Eds.) *Cross-Cultural Survey Methods*. (pp. 137-142).

Brown, T.N., Tanner-Smith, E.E. & Lesane-Brown, C. L. (2007). Child, Parent, and Situational Correlates of Familial Ethnic/Race Socialization. *Journal of marriage and the family*. (69) 1, 14-26.

Carens, ? (2000). *Culture, Citizenship and Community*. Oxford: University Press.

Cheng, S. & Kuo, W. (2000). Family socialization of ethnic identity among Chinese American pre-adolescents. *Journal of comparative family studies*. (31) 4, 463-485.

Cheshire, T.C. (2001). Cultural transmission in urban American Indian families. *American Behavioral Scientist*. 44, 1528 – 1535.

Coenders, M., Lubbers M. & Scheepers, P. (2005). Majority populations' attitudes towards migrants and minorities. Report for the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. Report 4: Majorities' attitudes towards minorities in European societies: results from the European Social Survey 2002-2003.

Coenders, M., Lubbers M. & Scheepers, P. (2008). More than Two Decades of Changing Ethnic Attitudes in the Netherlands. *Journal of social issues*. (64) 2, 269-286.

Corsaro, W.A. & Eder, D. (1995). "Development and socialization of children and adolescents" in Karen, S. , Cook, G.A. Fine & James, S. *Sociological Perspectives on Social Psychology*. Allyn and Bacon: Needham Heights.

Chrysochoou X.(2004). *Cultural diversity: its social psychology*. Malden: Blackwell Publishing .

Dotinga, A. & Oudhoven- Van der Zee, K.I. (2010). *Wie is de PVV-stemmer?: Identiteit en diversiteit*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Duckitt, J. (1992). *The social psychology of prejudice*. London: Praeger.

Duyvendak, J.W. & Hurenkamp M. (2005). *Kiezen voor de kudde*. Uitgeverij Van Henneep B.V.

Eisenlohr, P. (2006a). *Little India: Diaspora, Time, and Ethnolinguistic Belonging in Hindu Mauritius*. Berkeley: University of California Press.

Eisenlohr, P. (2006b). The politics of diaspora and the morality of secularism: Muslim identities and islamic authority in Mauritius. *Journal of the Royal Anthropological Institute* (N.S.) 12(2): 395-412.

Eisinga, R., Felling, A. & Peters, J. (1990). Religious Belief, Church Involvement, and Ethnocentrism in the Netherlands. *Journal for the scientific study of religion*. (29) 1, 54-76.

Esses, V.M., Jackson, L.M. & Armstrong, T. L. (1998). Intergroup Competition and Attitudes Toward Immigrants and Immigration: An Instrumental Model of Group Conflict. *Journal of social issues*. (54) 4: 699-725.

Gaertner, S. L. & Dovidio, J. F. (2005). Understanding and Addressing Contemporary Racism: From Aversive Racism to the Common Ingroup Identity Model. *Journal of social issues*. 3, 615-640.

Gellner, E. (2006) *Nations and Nationalism*. New York: Cornell University Press.

Gillaerts, P., van Belle, H. & Ravier, L. (2002). *Vlaamse identiteit: mythe én werkelijkheid*. Leuven: Uitgeverij Acco.

Gijsberts, M. & J. Dagevos (2004). Concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen. *Migrantenstudies*. 3, 145-168.

González, K., Verkuyten, M. & Weesie, J. (2008). Prejudice towards Muslims in The Netherlands: Testing integrated threat theory. *British journal of social psychology*. (47) 4, 667-686.

Govers C., Vermeulen, H. (1997). *The Politics of Ethnic Consciousness*. Palgrave Macmillan.

Grant, P.R. (1991). Ethnocentrism Between Groups of Unequal Power Under Threat in Intergroup Competition. *Journal of social psychology*. (131) 1, 21-29.

Grever M. en K. Ribbens (2007). *Nationale identiteit en meervoudig verleden, wrr-Verkenning nr. 17*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

Grusec, J. & Hastings P. (2007). *Handbook of socialization : theory and research*. New York: Guilford Press.

Hagendoorn, L. (1995). Intergroup biases in multiple group systems: the perception of ethnic hierarchies. *European Review of Social Psychology*, 6, 199-228.

Hagendoorn, L., Hyörgy, C., Dekker, D. & Farnen R. (2000). *European nations and nationalism: Theoretical and historical perspectives*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.

Hagendoorn, L., Drogendijk, R., Tumanov, S. & Hraba, J. (2005). Inter-ethnic preferences and ethnic hierarchies in the former soviet union. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. 15, 83-94.

Haslam, S.A., Oakes, P.J., Reynolds, K.J. & Turner (1999). Social Identity Salience and the Emergence of Stereotype Consensus. *Personal Social Psychology Bulletin*. (25) 7, 809-818.

Hart, H. , Boeije, H. & Hox, J. (2005). *Onderzoeksmethoden*. Boom onderwijs: Amsterdam.

Hechter, M. (2001). *Containing nationalism*. Oxford: University Press.

Hewstone, M. & Greenland, K. (2000). Intergroup conflict. *International journal of psychology*. 136-145.

Hjerm, M. (1998). National Identities, National Pride and Xenophobia: A comparison of four Western Countries. *Acta Sociologica*. 41. 335-347.

Hobsbawm, E.J. (1990). *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hondius, D. (1992). *Gemengde huwelijken, gemengde gevoelens; aanvaarding en ontwijking van etnisch en religieus verschil sinds 1945*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Hong, Y. Y., & Chiu, C. Y. (2001). Toward a paradigm shift: From crosscultural differences in social cognition to social-cognitive mediation of cultural differences. *Social Cognition*. 19, 181–196.

Hughes, D., Smith, E., Stevenson, H.C., Rodriguez, J., Johnson, D.J. & Spicer, P. (2006). Parents' Ethnic–Racial Socialization Practices: A Review of Research and Directions for Future Study. *Developmental psychology*. (42) 5, 747-770.

Huiberts, A.M.P. (2002). Individualisme en collectivisme in de adolescentie studies onder Nederlandse, Marokkaanse en Turkse jongeren. Dissertatie.

Jaspers, E., Lubbers, M. & De Vries, J. (2008). Parents, Children and the Distance between Them: Long Term Socialization Effects in the Netherlands. *Journal of comparative family studies*. (39) 1, 39-59.

Jetten, J., Postmes, T. & Mcauliffe, B.J. (2002). ‘We’re all individuals’: group norms of individualism and collectivism, levels of identification and identity threat. *European journal of social psychology*, (32) 2, 189-208.

Jiménez, A.M., Górnjak, J.J., Kosic, A., Kiss, P. & Kandulla, M. (2004). European and National Identities in EU's Old and New Member States: Ethnic, Civic, Instrumental and Symbolic Components. *European integration online*. (8) 11.

Jones, F.L. & Smith, P. (2001). Diversity and Commonality in National Identities: An Exploratory Analysis of Cross-National Patterns. *Journal of Sociology* 37, 45–63.

Jung, J. K. (2008). Growing supranational identities in a globalising world? A multilevel analysis of the World Values Surveys. *European journal of political research*. (47) 5, 578-610.

Killian & Hegtvedt (2003) C. Killian and K.A. Hegtvedt, The role of parents in the maintenance of second generation Vietnamese cultural behaviors. *Sociological Spectrum* . (2) 23, 213–245.

Kinvall, C. (2004). Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security. *Political Psychology*. (25) 5, 741-767.

Koopmans, R. , Paul Statham, Marco Giugni, Florence Passy, (2005) *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe*, University of Minnesota .

- Kroger, J. (2007). *Identity Development: adolescence through adulthood*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Kunovich, R. M. (2009). The Sources and Consequences of National Identification. *American sociological review*. (74) 1 , 573-593.
- Lechner, F. J. (2007). Redefining National Identity. *International journal of comparative sociology*. (48) 4, 355-369.
- Lewin, N. & Levanon, A. (2005). National Identity and Xenophobia in an Ethnically Divided Society. *International journal of multicultural societies*. (7) 2 . 90-??.
- Li, Q., & Brewer, M. B. (2004). What does it mean to be an American? Patriotism, nationalism, and American identity after 9/11. *Political Psychology*, (5) 25, 727-739.
- Lubbers, M. (2008). Regarding the Dutch 'Nee' to the European Constitution: A Test of the Identity, Utilitarian and Political Approaches to Voting 'No'. *European Union politics*. (9) 1, 59-86.
- Lubbers, M., Günvelli, ? (2007). Voting LPF: Stratification and the Varying Importance of Attitudes. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*. (17) 1, 21-47.
- Maddens, B., Billiet, J., & Beerten, R. (2000). National identity and the attitude towards foreigners in multinational states: the case of Belgium. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 26, 45-60.
- Mahmood, Saba 2005. *Politics of Piety: The islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton: Princeton University Press. Ch. 1 (pp. 1-39).
- Mallki, L. (1992). National Geographic: the rooting of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees. *Cultural Antropology*, (7) 24-44.
- Marshall, S. (1995). Ethnic socialization of African American children: Implications for parenting, identity development, and academic achievement. *Journal of youth and adolescence*. (24) 4 , 377-396.
- McLaren, L. M. (2003). Anti-immigrant prejudice in Europe: Contact, threat perception, and preferences for the exclusion of migrants. *Social Forces*, 81, 909-936.
- McCrone D. & Bechhofer, F. (2008). National identity and social inclusion. *Ethnic and racial studies*. (31) 7, 1245-1267.
- Mitchell, C. (2006). The religious content of ethnic identities. *Sociology*. (40) 6, 1135-1153.

- Modood, T. (2007). *Multiculturalism*. Cambridge: Polity Press.
- Muldoon, O.T. , McLaughlin, K. & Trew, K. (2007). Adolescents' perceptions of national identification and socialization: A grounded analysis. *British journal of developmental psychology*. (25) 4, 579-595.
- Nagel, J. (1994). Constructing ethnicity: creating en recreating ethnic identity and culture. *Social problems*. 41, 152-176.
- Pels, T. & Dieleman, A. (2004). *Opvoeding en integratie*. Nijmegen Bureau Infobever.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006a). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*. 90, 751–783.
- Petithomme, M. (2008). Is there a European Identity? National Attitudes and Social Identification toward the European Union. *Journal of identity and migration studies*. (2) 1, ??.
- Phalet, K., & Gijsberts, M. (2007). When ways of life collide: a minority perspective. In E. Poppe & M. Verkuyten (Eds.), *Culture and Conflict: Liber Amicorum for Louk Hagendoorn* (pp. 141-154). Amsterdam: Aksant.
- Phillips, A. (2007). *Multiculturalism without culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Prinzie, P. (2004) *Waarom doet mijn kind zo moeilijk?* Tiel: Uitgeverij Lannoo.
- Poggi, G. (1983). *Calvinism and the Capitalist Spirit: Max Weber's Protestant Ethic*. London: The Macmillan Press.
- Opp, K.D. (2006). Decline of the Nation State? How the European Union Creates National and Sub-National Identifications. *Social forces*. (84) 2, 653-680.
- Quinn, J., Boldry, J. & Gaertner, L. (2007). Measuring the Measures: A Meta-Analytic Investigation of the Measures of Outgroup Homogeneity. *Group processes and intergroup relations*. (10) 2, 157-178.
- Quintana, S.M. (1999). Role of Perspective-Taking Abilities and Ethnic Socialization in Development of Adolescent Ethnic Identity. *Journal of research on adolescence*. (9) 2, 161-185.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (1999). *Nationale identiteit in Nederland: Internationalisering en nationale identiteit*.

- Reicher, S. & Hopkins, N. (2001). *Self and Nation*. London: Sage.
- Rodriguez-Garcia, J.M. & Wagner, U. (2009). Learning to be prejudiced: A test of unidirectional and bidirectional models of parent-offspring socialization. *International journal of intercultural relations*. (33) 6 , 516-523.
- Rohmann, A., Florack, A. & Pinotkowski, U. (2006). The role of discordant acculturation attitudes in perceived threat: An analysis of host and immigrant attitudes in Germany. *International journal of intercultural relations*. (30) 6, 683-702.
- Scheepers, P. (1995) *Maatschappelijke vooroordelen in perspectief*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Schnabel, P. (2004) 'Het Zestiende Sociaal en Cultureel Rapport Kijkt Zestien Jaar Vooruit', in *In het Zicht van de Toekomst: Sociaal en Cultureel Rapport 2004*, 45–90. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schama, S. (1987). *The embarrassment of the riches: An interpretation of the Dutch culture in the Golden Age*. Fontana Press.
- Shaffer, D., & Kipp, K. (2007). *Developmental Psychology: Childhood and Adolescence*, 7th Edition
- Schatz, R., Staub, E. & Lavine, H. (1999). On the Varieties of National Attachment: Blind Versus Constructive Patriotism. *Political Psychology*. (20) 1, 151-174.
- Schneider, S. (2008). Anti-Immigrant Attitudes in Europe: Outgroup Size and Perceived Ethnic Threat. *European sociological review*.(24) 1, 53-??.
- Shaffer, D., & Kipp, K. (2007). *Developmental Psychology: Childhood and Adolescence*, 7th Edition
- Skrbis, Z., Calcutt, L. & Woodward, I. (2009). Conceptualizing otherness: An exploration of the cosmopolitan schema. *Journal of sociology*. (45) 2, 169-186.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*. Harmondsworth: Penguin.
- Smith, A. D. (2001). *Nationalism*. Malden: Blackwell Publishers.
- Sniderman, P., Hagendoorn, L. & Prior, M. (2004) Predisposing factors and situational triggers: exclusionary reactions to immigrant minorities, *American Political Science Review*. (1) 98, 35–49.

Sniderman, P.M. & Hagendoorn, L. (2007). *When Ways Of Life Collide: Multiculturalism And Its Discontents In The Netherlands*. California: Princeton University Press.

Stephan, W.G., Stephan, C.W. & Gudykunst, W.B. (1999). Anxiety in intergroup relations: a comparison of anxiety/uncertainty management theory and integrated threat theory. *International journal of intercultural relations*. (23) 4, 613-628.

Strabac, Z. & Listhaug, O. (2008). Anti-Muslim prejudice in Europe: A multilevel analysis of survey data from 30 countries. *Social science research*, (37)1, 268-286.

Tajfel, H. (1982). Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology*. 33, 1-39.

Tash, R.C. (1991). *Dutch Pluralism: A model in Tolerance for Developing Democracies*. New York: Peter Lang Publishing.

Timmerman, C. & Hermans, P. (2006). *Allochtone jongeren in het onderwijs: een multidisciplinair perspectief*. Antwerpen: Garant.

Thompson, A. (2001). Nations, national identities and human agency: putting people back into nations. *Sociological review*. (49) 1, 18-33.

Triandafyllidou, A. (1998). National identity and the 'other'. *Ethnic and racial studies*. (21) 4, 593-???

Tolsma, J. , Lubbers, M.& Coenders, M. (2008). Ethnic Competition and Opposition to Ethnic Intermarriage in the Netherlands: a Multi-Level Approach. *European sociological review*. (24) 1, 215-?.

Ultee, W., Arts, W. & Flap, H. (2003). *Sociologie: Vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Martinus Nijhoff.

Van Rossem, M. (2004). *Typisch Nederland*. Diemen: Het Spectrum.

Verkuyten, M., & Hagendoorn, L. (1998a). Prejudice and self-categorization: The variable role of authoritarianism and in-group stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 24, 99-110.

Verkuyten, M. (1998b). Prejudice and Self-Categorization: The Variable Role of Authoritarianism and In-Group Stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*. (24) 1, 99-110.

Verkuyten, M. & Kinket, B. (2000). Social Distances in a Multi Ethnic Society: The Ethnic Hierarchy among Dutch Preadolescents. *Social psychology quarterly*. (63) 1, 75-85.

Verkuyten, M. (2001). 'Abnormalization' of ethnic minorities in conversation. *British journal of social psychology*. (40) 2, 257-279.

Verkuyten, M. (2004). Multiculturalism and Group Status: The Role of Ethnic Identification, Group Essentialism and Protestant Ethic. *European Journal of Social Psychology* . 34, 647-61.

Vermeulen, H. & Penninx, R. (2000). *Immigrant Integration: The Dutch case*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Vijver, F.J.R. van de (2003). Bias and Substantive Analyses. In J.A. Harkness, F.J.R. van de Vijver., & P.Ph. Möhler (Eds.) *Cross-Cultural Survey Methods*. (pp. 207-233).

Vuijsje, H. (1997). *Correct: weldenkend Nederland sinds de jaren zestig*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2007). *Identificatie met Nederland*.

Wetherall, M. (2006). Formulating selves: Social psychology and the study of identity. *Social Psychological Review*. (2) 8, 62-72.

Wimmer, A. (2002). *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity*. New York: Cambridge University Press.

Zahn, E. (1984). *Regenten, Rebellen en Reformatoren*. Berlijn: Siedler.